

KISS ZSUZSÁNNA

Nézőpontváltások

Obernyik Károly *Brankovics György* című drámájának filológiai megközelítése

Bevezetés

Obernyik Károly *Brankovics György* című, utolsó drámáját a szerző 1855 augusztusában fejezte be, és a kézirat első tisztázatát nem ismertük mostanáig.¹ Ha valaki olvasta vagy most veszi elő a máig egyetlen Obernyik-összest, ha netán egy drámagyűjteményből keresi ki ezt a művet, nem találkozhatott, illetve nem találkozhat a *Dramatis personae* névsorában, sőt az öt felvonáson át sehol sem Campanusszal, a darab rokonszenves és olykor üdítően humoros *raisonneur* szereplőjével. Nem ámulhatott és nem ámulhat el azon sem, hogy az 1440-es években Nándorfehérváron játszódó dráma nyitójelenetébe a szerző belekomponálta, a „kiengesztelődés” esztétikai elvét követve, Kölcsey *Hymnusát*. Az öt felvonás immár fellelt eredeti, szerzői szövege nem feltétlenül jobb, de több és gazdagabb annál a változatnál, amely Egressy Gábor közreműködése révén annyi sikert aratott hat évtizeden át.

E tanulmány szerves kiegészítése annak a forrásközlésnek, amely az *Irodalomtörténeti Közlemények* 2024/4-es számában jelenik meg.² A forrásközlésből itt és most csak a legszükségesebb összefüggéseket ismétlem meg. Felidézem Obernyik Károly, illetve valamelyest Egressy Gábor pályáját és alakját, majd a kutatás számára eddig ismeretlen *Brankovics György*-szövegek könyv új értelmezési lehetőségeit keresem a régi és az új összefüggések tükrében.³

Obernyik Károly sikerrel játszott, hosszú utóéletű, posztumusz *Brankovics Györgyét* „befejezetlenül hátrahagyottnak”, illetve „mások által” kiegészítettnek könyvelte el a szakma. Hogyan és miért ragadt a *Brankovics Györgyre* a befejezetlenség bélyege? A dráma befejezőjének Obernyik barátait, Bulyovszky Gyulát, kisebb valószínűséggel Vahot Imrét, de legfőképp a színművet színpadi előadásra átdolgozó Egressy Gábort vélte a közvetlen utókor. Obernyik összes műveinek első (és egyetlen) kiadója, Ferenczy József azt állította, hogy a mű első három felvonását tekinthetjük kész alkotásnak, míg a negyedik és ötödik

¹ A fellelt kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában található, az NSzB 91/1-es jelzeten.

² Az ItK-ban megjelenő tanulmány címe: *Obernyik Károly Brankovics György című drámájának eddig ismeretlen, a szerző által befejezett és teljes szövege*.

³ A Nemzeti Színház iratainak, katalógusainak és szövegek könyveinek tanulmányozásához nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárának munkatársai: Both Magdolna, Erdélyi Lujza és Rajnai Edit; segítségüket ezúton is köszönöm.

felvonás az író kábult agyából származó, sovány, befejezetlen vázlat.⁴ Bayer József, aki ismerte Ferenczy kiadását, átvette ezt a feltételezést: „[Obernyik] legbensőbb barátja, Bulyovszky egészítette azt [az utolsó felvonást] ki s mint ilyen, másodkéz munkája is, mely a gyöngé befejezés dacára pályadíjat nyert. [...] Egressy G. [...] átdolgozta az utolsó felvonást s [...] ma már meg sem mondhatjuk, mennyi az ő [Obernyik], s mennyi átdolgozóinak érdeme.”⁵ A drámáról Ferenczy kiadása alapján jegyzi meg Bayer, hogy „az alap gondolat tragikus eszmét foglal magában”; majd így ismerteti a szerkezetét: „az első három felvonás kidolgozott egésznek látszik, a negyedik odavetett vázlat, az ötödik érzélgős hazafias képek sorozata, melyekben nincs igazi drámai élet.”⁶

Egressy Gáborról szóló monográfiájában Rakodczay Pál kétségbe vonta, hogy Egressy írta volna a *Brankovics* végjeleneteit, mivel azok „a költői gondolat koncepciójára vallanak, nem pedig utólagos átdolgozóéra.”⁷ A köztudat és a szakirodalom mégis az átdolgozás tényénél maradt.⁸ Pedig nemsokára két bölcsészdoktori értekezés írójának is feltűnt, hogy míg Ferenczy még csak egy megíratlan felvonásról beszél, Bayer már azt írja, hogy a negyedik felvonás is csak odavetett vázlat; és mindkét doktorandusz megkérdőjelezte a dráma befejezetlenségének a hipotézisét. Az Obernyik-összes megjelenése után húsz évvel Faragó Márton értekezésében Obernyik legközelebbi barátjára, Bulyovszkyra hivatkozott. Bulyovszky a *Brankovics György* bemutatója után kijelentette, hogy a szerző igenis maga fejezte be pályaművét, és mivel elhunyt barátjának kézirata a birtokában van, bárki ellenőrizheti, hogy elejétől fogva az utolsó betűig mindent Obernyik írt.⁹ De vajon ki nézte meg Bulyovszky hagyatékát és benne az Obernyik-kéziratot? Harmincegy év múlva Luxemburger Irén értekezésében megismételte, hogy a *Brankovics*ot mégsem fejezhette be más, mint a szerző, mert a kolerában elhunyt Obernyik halála napjától a drámapályázati határidő lejártáig a kézirat fertőtlenítésére és lemásolására sem volt túl sok idő, nemhogy két megíratlan felvonás pótlására minden előzetes szerzői elképzelés híján.¹⁰

Most már bizonyos, hogy Rakodczaynak és a két doktori értekezés írójának volt igaza, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy Egressy Gábor átdolgozása tette sikeressé az elhunyt szerző darabját. Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában fellelhető *mindhárom* 1856-os szöveggönyv párhuzamos vizsgálatából kiderült, hogy az eredetileg öt,

⁴ OBERNYIK Károly *összes munkái I.*, kiad FERENCZY József, Bp., Lauffer, 1878, V–LXXIX. Az idézet: LXVIII.

⁵ BAYER József, *A magyar drámairodalom története*, Bp., Akadémiai, 1897, II, 234.

⁶ *Uo.*, 234.

⁷ RAKODCZAY Pál, *Egressy Gábor és kora*, Bp., Singer, 1911, II, 27.

⁸ FÖLDESZDY Gabriella, *Madách korai drámái és néhány kortárs drámaíró*, Szeged–Balassagyarmat, Madách Irodalmi Társaság, 2021 (Madách Könyvtár), 25–41.

⁹ A bemutató 1856. június 3-án volt, Bulyovszky a *Délibáb* 1856. június 15-iki számában közölte véleményét. Vö. FARAGÓ Márton, *Obernyik Károly*, Losonc, Róth, 1898, 54–58.

¹⁰ LUXEMBURGER Irén, *Obernyik Károly élete és munkái*, Bölcsészeti doktori értekezés, Bp., [Dunántúl], 1929–1930, 34–35.

nagyjából egyforma hosszúságú felvonásból álló, befejezett drámakézirat éppen a rendező Egressy keze által lett rövidebb, helyenként hézagos szövegekönnyvvé¹¹ – igaz, éljenezve („zsívíozva” is) ünnepelt, hosszú életű kasszadarabbá. Az összes későbbi *Brankovics*-szövegekönnyv és a többi színháztörténeti forrás is izgalmas adalékokkal szolgált.

*Obernyik Károly élete és pályája*¹²

Obernyik Károly 1814. október 22-én Kömlődön, Komárom megyében született református lelkész apától. Apai ősei Krakó mellől, Obornik településről származtak. Édesanyja Baka Erzsébet volt, aki négy fiút szült, közülük Károly a harmadik volt a sorban. Az első gyermek, József jogot tanult, katonaként fiatalon halt meg. Lajos teológiát végzett, írogatott is, őt az 1832-es kolerajárvány vitte el. A legkisebb fiú, Jonathán nem sokkal élte túl Károlyt. A fiúk közül József és Károly élénk levelezést folytattak egymással. 1825-ben, miután a családfő meghalt, Baka Erzsébet gyermekeivel a jobb módban élő nővéréhez költözött Hajdúnánásra. Károly 1832-ig tanult a debreceni Kollégiumban, majd nevelősködött Debrecen környékén. 1836-ban Kölcsey Ferenc Szatmárcsekére, Kálmán unokaöccse mellé hívatta a fiatalembert nevelőnek.

Ez a meghívás nagy fordulatot hozott szerzőnk életében. Innen kezdve a reformkor nagy gondolkodója mellett, a Kölcsey-kúrián tölthette napjait, találkozhatott a kor jelentős közembereivel, bejárást nyert Kölcsey könyvtárába, sőt titkári munkákat is ellátott Kölcsey Ferenc mellett, aki fáradságot nem ismervé dolgozott ifjabb Wesselényi Miklós védelmében a Habsburg-udvar koholt vádjaival szemben. Obernyik Kölcsey iránti tisztelete akkora volt, hogy kézírásában utánozta az alkotó géniuszt betűit; ez az írásképtétele annyira sikerült, hogy máig eldöntetlen néhány kevésbé ismert Kölcsey-vers és -irat szerzősége. Obernyik ápoló és szolgálattelvő barátként jelen volt akkor is, amikor a *Hymnus* írója, a reformkor nagy bölcselője 1838. augusztus 24-én elhunyt.

Különös adalékul meg kell említenünk, hogy Szentimrei Jenő (Arad, 1891 – Csucs, 1959) erdélyi író 1938 szeptemberében felkereste a Kölcsey család akkor még élő tagjait, és velük tizenegy riportot készített, amelyeket a *Brassói Hírlap*ban közölt. 1938-ban megjelent Kölcseyről szóló életrajzi regényébe, a *Ferenc tekintetes úr* tizenötödik (*Egy titokzatos levél* című) fejezetébe pedig beépítette azt a Kölcsey családon belül táplált gyanút, miszerint Obernyik az osztrák uralkodói ház „keze” lett volna, és általa mérgezték volna meg Wesselényi lánglelkű védőügyvédjét. A regénybeli mérgezésépipizód forrása tehát a *Brassói Lapok* hasábjain megszelleztetett Kölcsey

¹¹ A *Brankovics* Györgyről általában és az eddig nem ismert első szövegekönnyvről angolul már beszámoltam, lásd Kiss Zsuzsánna, „What you did was wrong, father”: *The full playtext of Károly Obernyik's György Brankovics. Liberating drama "for two brotherly glorious nations", tragedy engrained in history = Új eredmények a színház- és drámatörténeti kutatásban: 17–18. század*, szerk. FARKAS Anett, KÖRÖMI Gabriella, Eger, Líceum, 2022, 223–245.

¹² A továbbiakban az eddig már említett szakirodalmi forrásokra csak idézetek esetén hivatkozom; újabb hivatkozást lábjegyzetben, saját feltárásokat a főszövegben közlök.

családi „legendárium” lehetett; a Kölcsey-örökség miatt perbe fogott Obernyiket, mint látni fogjuk, azonban felmentették.¹³

Szerény származása miatt Obernyik nem álmodhatott magának fényes házasságot vagy karriert. (Magánéletről közvetlen forrásból József öccsének írt leveleiben vagy Kölcsey Antónia naplójában olvashatunk.) Első prózai elbeszélése (*Az ifjak*) a *Regélő*ben jelent meg 1838-ban.¹⁴ Első drámaírói kísérletei, a *Korvin János* és a *Kún László* elvesztek. 1841-ben neveltjét, Kölcsey Kálmánt és annak édesanyját, Kölcsey Kálmánét követve felköltözött Pest-Budára. 1842-ben megismerte Jókai Mórt, Petőfi Sándort, Vahot Imrét és a közélet más jeleseit. Első teljes drámája, amelyet akadémiai pályázatra nyújtott be, a *Főúr és pór* (1843) hatalmas sikert aratott. A vadromantikus bosszúdrámában Obernyik a legidősebb társadalmi kérdéseket vetette föl: a szegények és gazdagok közötti válaszfal, a képmutatás, a becsület, a konzervativizmus és a radikalizmus dilemmáit. A feudális arisztokrácia bűneit leleplező dráma alap-
tézise, hogy „míg oligarcháink törve nem lesznek, addig ez alkotmánynak nincs üdvössége!”¹⁵ Obernyik száz aranyforintot nyert, míg Jókai *A zsidó fiúja* és Szigligeti *Gerője* csak dicséretet kapott. A *Főúr és pór* az írói bátorság oly megnyilatkozása volt,¹⁶ hogy a cenzor sürgős intézkedéssel megtiltotta a bemutatót, Obernyik azonban egyszerre híres lett, és divatos.

Ugyanerre az 1843-as drámapályázatra nyújtotta be *Messias* című drámáját, amely a Jézus és Júdás közötti ellentétet idézi elénk. Megírta *Elsőszülött* (1843) és *Örökség* (1844) című drámáit, ezek jól végződő családi színművek. Vahottal a *Nemzeti Színműtár* szerkesztésébe fogott 1845-ben, három kötetet állítottak össze. A *Nőtlen férj* (1845) című társalgási vígjátékkal hatvan aranyforintot nyert a Nemzeti Színháztól; plágiummal vádolták, de sikerült bizonyítania a vád alaptalanságát. Obernyik alapító tagja volt a Társaságának Petőfi Sándor, Pálffy Albert, Pákh Albert, Degré Alajos, Jókai Mór, Lisznyai Kálmán, Bérczy Károly, Kerényi Frigyes és Tompa Mihály mellett. 1846-ban megírta a témájában és hangvételében is érdekes *Anya és vetélytársnő*. Amikor Bajza József 1847 szeptemberében igazgatója lett a Nemzeti Színháznak, helyette Obernyiket hívták meg tagnak a Drámabíráló Bizottságba, hogy aztán 1848. június 4-től jegyzője és titkára legyen a társaságnak. Visszahúzódó természetű ember lévén, a forradalom és szabadságharc idején is kitartott a titkári tevékenység mellett (1851-ig). A forradalom alatt Jókai helyett a *Pesti Hírlap* néhány számát ő szerkesztette. Derűsebb színművei, a *Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban* (1849) és az *Egy kis kaland* (1850) éppen

¹³ Szentimrei Jenő Kölcseyről szóló regényének legutóbbi kiadása függelékben közli a szerző *Brassói Lapok*-béli tizenegy riportját a Kölcsey család leszármazottaival, lásd SZENTIMREI Jenő, *Ferenc tekintetes úr*; Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár, Castrum–Művelődés, 2000, 261–303.

¹⁴ Pályakezdéséről lásd SZILÁGYI Márton, „Az utolsó magyar”: *Arany János élete és költészete*, Bp., Osiris, 2023 (Osiris Irodalomtörténet. Monográfiák), 178.

¹⁵ OBERNYIK, *i. m.*, 6.

¹⁶ Antal Árpád szerint ezt az írói bátorságot Obernyik későbbi műveiben nem múlta felül, lásd ANTAL Árpád, *A magyar irodalom a reformkorban*, Bukarest, Editura didactică și pedagogică, 1979, 166.

a legborúsabb időben születtek. Eközben a nyilvános élet beszűkült Pesten, Kölcsey Kálmán életét veszttette a szabadságharc alatt (Pozsony, 1849. április 10.). A tanítvány nélkül maradt nevelő a gyászoló Kölcsey Ádámmal visszaköltözött Szatmárcsekére, ahonnan 1851-ben önállóságra áhítózva visszatért Pestre. Megbízást kapott a német polgári törvénykönyv magyarra fordítására; munkájában Széchenyi nyomán alkalmazta a járadék (Zuwachs), a bérlés (Bestand) kifejezéseket. E törvénykönyv magyarítva 1852-ben tankönyvként is megjelent. Bár Obernyik meghívást kapott jogtanárnak Debrecenbe, ezt a tisztet nem fogadta el, viszont amikor Kecskemétre hívták klasszikus nyelveket tanítani, már boldogan vállalta a feladatot. Élete legnyugodtabb és leggyümölcsözőbb korszakát Kecskeméten töltötte, 1851 szeptemberétől 1855 nyaráig.

1854. november 4-én a Nemzeti Színház bemutatta *Khelonisz* című drámáját. A *Khelonisz* csak két előadást ért meg, pedig témája jelentős, jellemei kidolgozottak, tragikumja megalapozott. E művében Obernyik Bessenyei György antikizáló drámáját, az *Ágis tragédiáját* (1772) „folytatja”, amint a süllyedő, hajdan hatalmas nemzetnek a pusztulását jeleníti meg. Khelombrot Spárta züllése ellen kardot emel királyára, attól sem riad vissza, hogy ellenfele legyen saját fiának. Egy erkölcsében megromlott népet a süllyedéstől az ég minden hatalma sem képes megmenteni, szól a tragédia „alaptétele”. Hogyan történhetett, hogy a vesztes mellé szegődő női részvét és hűség kivételes szépségű, Euripidészt idéző, lélektanilag jól árnyalt tragédiáját csak kétszer adták színpadon? Talán mert a gyászoló nemzet közönsége másféle „kiengesztelődést” várt? Nem kívánt vagy nem tudott azonosulni a *Khelonisz* klasszikusan fegyelmezett világával, nem volt kész „bevonódni” annak esztétikai értelemben tökéletes(ebb) tragikumába és átengedni magát a valódi katarzisznak? A *Vasárnapi Újság* 1854. november 12-iki számában azt írja: „Közönségünk el van szoktatva hasonló dolgok élvezhetőségétől. Csak a zene és félmeztelen tánczosnék ugrálása bir még osztatlan tetszéshez jutni s általuk a közönség izlése végképen el van rontva. A legrosszabb éneklőnek több sikerre van kilátása, mint a legjobb drámának.”¹⁷

Az 1850-es évek derekán honunkban a nemzeti gyászmunkának a valóságos körülményekkel kellett foglalkoznia. A bűnbakkeresés menekülőútja adva volt,¹⁸ de a közzgondolkodás azért eljutott odáig, hogy levonja a tapasztalatokat a forradalomban és szabadságharcban ismét kivérzett magyar nemzet feloldhatatlan konfliktusairól. Eötvös József szerint „a szomorú évek meghozták gyümölcsüket, mert megtanítottak egyenetlenességünk következeéseire, [...] a szabadság vagy az elnyomás e hon minden nemzetiségű lakóira csak közös lehet.”¹⁹

¹⁷ Vasárnapi Újság, 1(1854), 37. sz (nov. 12.), 323.

¹⁸ Erről mint az 1850-es évek egyik alapvető érzületéről lásd KERÉNYI Ferenc, „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás” (Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolútizmus korában) = UŐ, *Vörösmarty – Petőfi – Madách: Tanulmányok*, szerk. CsászTVAY Tünde, GYURGYÁK János, SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2022 (Osiris Irodalomtörténet. Tanulmányok), 286–408. Különösen: 374–383.

¹⁹ Eötvös József 1861-es levelét Illyasevics Györgyhez idézi: JUHÁSZ Géza, *Párhuzamok és kapcsolatok: Színháztörténeti tanulmányok*, Szabadka, Életjel, 1998, 32–33.

A *Pesti Napló* 1854. november 9-i száma felhívást hirdetett egy száz arannyal jutalmazandó magyar tárgyú történelmi drámára, amelynek beküldési határidejeként 1855. augusztus 20-át jelölték ki: „Ehez képest kívánatik egy a hazai történetből kölcsönzött tárgynak historiai drámául vagy szomorujátékul feldolgozása. Az általános költői, és különös drámai belbecsen kívül a színpadon előadhatás főkéllékül jelettetik meg.”²⁰ A drámapályázat anyagi fedezetét, mint annyszor, Tomori (eredetileg Theodorovics) Anasztáz vállalta, aki sok egyéb közügy felkarolása mellett Shakespeare meghonosítását is oly lelkesen támogatta. Obernyik talán az iskolaév vége táján kezdte el történelmi drámájának írását. A *Khelonisz* antik görög témája után ezennel a magyar történelemhez fordult, pontosabban az 1440-es évek magyar–török–szerb konfliktusaihoz nyúlt vissza. Csakhogy 1855 nyarán kolera ütötte fel a fejét az országban, Kecskeméten már voltak megbetegedések, így Obernyik a ragály elől Pestre menekült. Az Újvilág (ma Semmelweis nevét viselő) utcai Aranysas szállóban bérelt magának egy szobát, ahol elzárkózott a külvilágtól. Itt kapta kézhez a nagykőrösi tanoda – Arany János szíves szavaival és vaskos élceivel – ékeskedő meghívását Nagykőrösre, a református gimnázium tanári állására.²¹ De Obernyik augusztus 11-e körül már „epemirigyben” szenvedett. Ettől kezdve szobájába csak három ember léphetett be: egykori gazdasszonya, barátja és egyben kezelőorvosa, Kovács Sebestyén Endre, valamint a szálloda pincére. Augusztus 17-én az utóbbi holtan találta az író a *Brankovics György* kézírata fölött. Ezt követően a Rókus kórház halottasházába szállították Obernyik holttestét, majd a Kerepesi temetőben 19-én délután öt órakor eltemették. Temetésén barátai, Degré Alajos, Vahot Imre, Bulyovszky Gyula, Ráday Gedeon és a Nemzeti Színház tizenkét színésze (köztük Komlóssy Ida és Fánicsy Ilka) vettek részt, a gyászszertartást Török Pál református lelkész végezte. „[M]int az oltár előtti lámpa, szerényen világított az irodalom templomában” – írta hirtelen elhunyt barátjáról búcsúztatójában Bulyovszky Gyula.²² E „szerényen világító” tehetség jegyeit megtalálhatjuk szinte minden Obernyik-drámában, valamilyen apró műfaji, témakezelési, jellemalkotási vagy dramaturgiai újítás formájában.

Obernyik élete utolsó évében perben állt a Kölcsey családdal, mivel egyes családtagok azzal vádolták, hogy értékes könyveket vitt el Kölcsey Ferenc könyvtárából. Tény, hogy Kölcsey halála után a könyvtár kezelését Kölcsey Ádámné továbbra is fia nevelőjére bízta. Obernyik megnyerte a pert, ártatlannak bizonyult, de a bírósági döntést csak halála után kézbesítették – tisztázott becsületének már öccse, Jonathán sem örvendhetett, mivel időközben ő is meghalt. A Kölcsey család pedig, joggal vagy

²⁰ Pesti Napló, 5(1854), 1400. sz. (nov. 9.), [4].

²¹ Arany és társai Obernyik Károlynak, [Nagykőrös, 1855. június vége] = *Arany János levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei, 16), 574–576.

²² BULYOVSKY Gyula, *Emlékezés Obernyik Károly halálára*, Délibáb, 1855. aug. 26. = LUXEMBURGER, *i. m.*, 3.

jogtalanul, nemzedékeken át neheztelt Obernyik Károlyra (amint ezt Szentimrei Jenő riportjai is tükrözik).

A Nemzeti Színház 1855. augusztus 20-án záruló drámapályázatán nem Obernyik drámája, hanem Jókai Könyves Kálmánja és Hegedűs Lajos *Bíbor és gyásza* nyert díjat. A pályanyertes Jókai-mű színpadra állítását 1855 novemberére tervezték, és végül decemberben került sor a bemutatóra. 1856. február 23-ra tervezték a *Bíbor és gyász* premierjét, amely végül április 16-ára tolódott. A *Brankovics Györgyről* Egressy Gábor rendezői naplójában, illetve a rendezőségi ülések jegyzőkönyvében nincs szó,²³ a darab azonban 1856 júniusában, majd ugyanezen év novemberében felbukkant a műsorra tűzött előadások címei közt.

A Nemzeti Színház 686-os jelzetű Kötetes Iratainak 78. lapján áll az 1856. június 3-ára és 13-ára, illetve a november 29-re és december 7-re tervezett előadások híre. A bemutató jelmezeiről a 791-es és 795-ös jelzetű Kötetes Iratokban így értesülünk: „színes díszes kaftánok, feszek szerb bugyogók, török cipők, menték, dolmányok, bársony, selyem, díszkard, köpeny, fokos, kaftán pillangókkal, kellékek ócska köpenyek, vankosok, biblia, feszület, zászlók.”²⁴

Az MS 132/13-as jelzetű Nemzeti Színházi Katalógusban jóval több és pontosabb adatot is találhatunk. Az 1856. június 3-iki bemutatóhoz (*Brankovics György*, szomorújáték 5 felvonásban kardalokkal és tánccal), a huszonegy szerephez új jelmezek készültek Papp József felügyelete alatt. A katalógusból megtudható, mikor, milyen szereposztásban és kinek a rendezésében játszották Obernyik utolsó művét a Nemzeti Színházban. Egressy huszonhatszor játszotta (1856. június 3. és 1866. július 30. között), halála után pedig 1867. szeptember 13-tól 1890. június 11-ig még tizenháromszor adták elő a *Brankovicsot*.²⁵

Egressy Gábor és a Brankovics György. Előadások, szövegekönyvek, hatástörténet

„Obernyik Károly utolsó színműtöredéke, melyet közbejött halála miatt be nem végezhetett. Átdolgozta és színpadra alkalmazta Egressy Gábor. Egressy Gábor utolsó szerepe, melyet közbejött halála miatt végig nem játszhatott” – áll az MM 5006-os

²³ Lásd az OSzK Színháztörténeti Tárában [a továbbiakban: OSzK SzT], a 882-es jelzetű NSz Kötetes Iratokban.

²⁴ Mindhárom jelzetű NSz Kötetes Iratokat lásd az OSzK SzT-ban.

²⁵ Az OSzK SzT az MS 132/13-as jelzetű Nemzeti Színház Katalógusa a következő dátumokon jegyezte Brankovics-előadást: Egressy rendezésében és vele a főszerepben: 1856. jún. 3., jún. 13., szept. 19., dec. 8., 1857. máj. 4., júl. 24., aug. 24., 1858. aug. 12., okt. 28. Szigligeti Ede rendezésében: 1860. jan. 16., máj. 16., máj. 20., júl. 23., okt. 23., dec. 14., 1861. máj. 1., okt. 14., dec. 13., 1862. febr. 17., 1863. jan. 29., júl. 29., szept. 9., 1864. márc. 16., 1865. máj. 19., 1866. jan. 19., júl. 30. Dráguss Károllyal: 1867. szept. 13. Paulay Ede rendezésében, a főszerepben Tóth Antallal: 1869. máj. 17., dec. 10., 1870. márc. 16., 1871. márc. 6. Csabi Imrével: 1872. ápr. 24. Szigeti Imrével: 1872. nov. 22. (Marát Jászai Mari alakítja), 1873. szept. 29., 1888. jún. 3. (Székely Jánost Szacsavay Imre játssza, Marát Hegyesi Aranka), jún. 12., szept. 6., 1889. jún. 19., 1890. jún. 11. – hogy csak néhány részletet említsünk.

jelzetű, Egressy Ákos által másolt, 1879-es *Brankovics György*-szövegkönyv belső címdoldalán.²⁶ Egressy Ákos édesapja „első” (csak elsőnek hitt) 1856-os sűgőkőnyvőből (az NSzB 92/2-es jelzetűből) másolta a maga szövegkőnyvét, amelyben sok értékes bejegyzés (színvázlatok, szereposztás) található: például Egressy Ákos feljegyzi, hogy ő a címszerepet először Egerben játszotta 1869-ben, még atyja szövegkőnyve alapján.

A végzetes *Brankovics*-előadás, amelyet Egressy Gábor nem játszhatott végig, 1866. július 30-án zajlott a pesti Nemzeti Színházban. Egressy fiatalabbik fia, Árpád alakította a szerb fejedelem elsőszűlött fiát, Gerőt. Egressy Ákos 1879-es szövegkőnyvében, a 34. lap rectóján pontosan megjelölte azt a szöveghelyet, amelynél édesapja színpadi pályája és élete hirtelen véget ért.

A nyári forróságban, az olvadozva csöpögő gyertyákkal megvilágított színpadon, a vastag jelmezek alatt, a nézőtéri hatás hevétől: a dráma izzó feszűltsége a valóságban is tragédiába torkollt. Az érzelmileg felkavaró harmadik felvonás vége felé, amikor a despota megvakított fiaival szembesűl, a két évvel korábban már egy agyvérzésen átesett Egressy Gábor rosszul lett. Amint a második megvakított fiút elé vezették, megtántorodott. Szerepét követve odaborult a kisebb Brankovics-fiút alakító Lendvayné Fánčsy Ilkához, majd az „Itt vagyok, gyermekem” sorhoz hozzátéve odasűgta, hogy „fiam, rosszul vagyok”, és elvesztette eszméletét. Ekkor érte az újabb szélűtés. Egy percre még magához tért, de az előadást abba kellett hagyni. Két évvel korábbi agyvérzése szintén a színpadon érte, abból felépűlt, a második alkalommal azonban rohamosan vészesre fordult az állapota. A színházból még hazavitték, de éjfél körül meghalt. Már nem árulhatta el e hátrahagyott mű és utolsó szerepe titkát: azt, hogy ő nem befejezte, hanem tudatosan megrövidítette, ha tetszik, megcsonkította, miközben hosszú és sikeres színpadi életre keltette Obernyik *Brankovics György*ét.

Vajon miért javítgatta a pályázatot sem nyert dráma szövegét oly körültekintően Egressy? A szerepeiben újra és újra átlényegűlni képes, tudatossága által kortársai közül kiemelkedő színész írónak, társfordítóknak is bevált, mindemellett jó rendező volt. Shakespeare-t rajongásig szerette, a nagy angol drámaköltő hazai meghonosításáért (Döbrentei Gábor nyomában) mozgalmat indított, egymás után fordított le (a jobbágyfiúból európai műveltségűvé vált Vajda Péterrel leginkább)²⁷ a színház számára Shakespeare műveit, és a „szellemhonosítás” ügyének a legnagyobb költőket nyerte meg (Petőfit, Vörösmartyt és Aranyt).²⁸ Tudta, hogy a színpadi szövegnek azonnal hatnia kell, és hogy a színháznak egyént és közösséget, magánszférát és nyilvánosságot egyértelműen össze kell kapcsolnia. Obernyik *Brankovics*-kéziratában, a témában és

²⁶ Az OSzK SzT MM 5006-os jelzetű szövegkőnyve 52 géppel számozott levélből áll, a lapok mérete 22,5 × 28 cm.

²⁷ Vajda Péter négy Shakespeare-drámát fordított le Egressy számára, a további munkában nehéz élete, az ellene mint újító szellemű filozófianárral szemben indított per és elhatalmasodó tűdőbaja akadályozta meg.

²⁸ EGRESSY Gábor, *Indítvány a' szellemhonosítás ügyében*, Életképek, 6(1848), 8. sz. (febr. 20.), 225–230.

a kidolgozásban világosan meglátta az akkor és ott elemi erővel hatni képes drámát. De vajon, mint jó szobrász a kődarabról, valóban csak lehántotta a fölösleget?

Egressy Gábort (Sajólászlófalva, 1808 – Pest, 1866), aki számára színészeti és élet szervesen összefonódott egység volt,²⁹ református lelkésznek szánta családját, de ő tizennyolc évesen színésznek állt. Ezméiben, ízlésében, terveiben és tetteiben egyaránt a haza és kora egyik legérettebb emberévé vált. Kassán, Kolozsvárt, a budai Várszínházban, a Pesti Magyar (később Nemzeti) Színházban, vidéken fáradhatatlanul és sokfelé játszott és rendezett. A régi vándorszínészetet is gyakorolta, ha másként nem játszhatott. Majdnem gyalog jutott el Bécsbe, majd később Párizsba utazott, hogy a kor ünnepelt jeles színészeitől tanuljon, színházi folyóiratot szerkesztett, ő volt az első színészi tankönyv szerzője, megalapította az első magyar Színitanodát. Felesége a nagy *bon vivant* hősszínésznek, Szentpéteri Zsigmondnak a húga volt. Brankovics szerepét éppen sógorától kapta, mivel az öregedő Szentpéteri már nem érezte magát képesnek a nagy feladatra. Egressy a mindennapi életben szigorú rend szerint élt, mindig tanult, feladatairól, kiadásairól és tartozásairól pontos kimutatást vezetett. Legtöbbször valamely szerepére készülve élt, a belső elmélyülés egyfajta emelkedett pátosz légkörébe burkolta – ami el is választotta könnyedebb, oldottabban élő színésztársaitól.

1848. március 15-én a *Bánk bán*ban Peturt játszotta, az előadás megszakítása után a *Nemzeti dalt* szavalta. Részt vállalt a honvédtoborzásban Kossuth mellett, maga is beállt honvédeknek: „vendégszerepet fogok játszani a véres drámában” – írta feleségének 1848. július 26-án.³⁰ Szegeden népfelkelési biztosnak nevezte ki Nyáry Pál, két hónap múlva Kossuth felmentette, miután Jellasics betörő seregének nagyságáról a hadakozáshoz nem értő művész téves adatokat szerzett, és kivívta Görgei haragját. Nyílt levelet írt *A rác lázadás és a magyar ügy* címen.³¹ Szabadcsapatokat szervezett Észak-Magyarországon, karja megsérült. 1849 májusában részt vett Buda bevételében Ákos fia oldalán. 1849 júliusában Petőfivel egyszerre indult Mezőberényből Erdélybe. A szülei elvesztésétől lesújtott Petőfi Mezőberényben Orlai Petrichéknél húzódott meg családjával, színészbarátját látva azonban új lelkesedéssel Bemhez óhajtott menni, aki a harcoktól rendszerint távol tartotta őt. Szalontát kihagyva utaztak Tordára, Tordáról a költő már csak egyedül sietett a harcok színhelyére. Később Egressy (is) felelősnek érezte magát Petőfi eltűnéséért. A bukás után Törökországba menekült, otthon halálra ítélték. Hazája és családja híján szenvedett, mint „[z]enész és hangszer egymás nélkül. [...] Éj vándora, holdfény nélkül. Szomju föld, eső nélkül.”³² Törökországból bizonyos „informátori” szolgálatokért hazaengedték, de több mint egy év telt el, míg az

²⁹ William SHAKESPEARE, *Leár – Lear király: Forráskiadás*, a kísérőtanulmány írta és s. a. r. Kiss Zsuzsánna, Bp., Reciti, 2016 (Retextum, 5), 39–44.

³⁰ „Irjátok a mi tollatokra jön”: Egressy Gábor családi levelezése (1841–1865), s. a. r. SzALISZNYÓ Lilla, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017 (Csokonai Könyvtár: Források, 19), I, 60.

³¹ STAUD Géza, *Egressy Gábor*, Bp., Bibliotheca, 1957 (Nagy magyar színészek), 102. – „Irjátok a mi tollatokra jön” ..., i. m., II, 650.

³² STAUD, i. m., 103.

osztrák hatóságok kegyelemben részesítették,³³ és 1854-ig nem játszhatott. Rendezett, szervezett, írt, tanított; még az asztaltáncoltatással – szellemidézéssel is kísérletezett kis ideig. Amikor egyszer a színpalak mögött Erkel Ferenc felkérésére Hunyadi László végszavait kiáltozta („Magyarok, én ártatlan vagyok!”), a rendőrség másnap felbontotta „néma” (rendezői) szerződését, és Ákos fiát besorozta az olasz frontra katonának.

Valahányszor hosszas szünet után újra felléphetett a Nemzetiben, először mindig az általa (Vajda Péterrel és Jakab Istvánnal) fordított *Lear király* főszerepében jelent meg. Egressy sokszor megélt, amint színpadi szerepeiben ábrázolta is, hogy egyes embereket a gyors cselekvési kényszer végzetes bajba sodorhat, vagy legalábbis elbizonytalanít. Színészként neve a legnagyobb tragikus szerepekkel forrt egybe: Bánk bánnal, Hamlettel, III. Richárddal, Lear királlyal, Coriolanusszal és Brankovics Györggyel, akinek jelmezében tört rá a korai (nemcsak színpadi) halál. Egressy Gábornak 2500 fellépése volt 358 szerepben, amelyek közül Hamletet játszotta a legtöbbször, vagyis hetvenkilencszer; ezt követi Brankovics szerepe hatvan előadással, míg Bánk bánt harminchatszor, Leart ötvenhatszor alakította.³⁴

Obernyik *Brankovics Györgyét* oly meggyőzően játszotta, hogy a közönség ezt a bravúrszerepét ítélte élete legművészebb alakításának. Noha a telt házas bemutató után, a második és a harmadik előadáson kisszámú közönség gyűlt össze, 1856. december 8-án (a negyedik előadáson) „szorongásig megtelt színház”³⁵ előtt játszott Egressy „mester”, aki „legkitűnőbb színészeink egyike” (írja az ötödik, 1857. május 4-i előadásról a *Hölgyfutár*).³⁶ Az 1860. január 16-iki előadás krónikása beszámolt a szerb és magyar közös ünneplések első hullámáról is: „Mesteri alkotás, a világos értelem és az emberi szenvedélyeket ismerő szív műve. [...] Zsívió a magyar! Éljen a szerb! kiáltások hallatszottak. A zsíviózás, mikor Egressy megjelent, öt percig tartott. Húszszor hívták ki.”³⁷ Ezen az egyetlen estén a színházi bevétel hatodfélszáz forintba rúgott – írja a *Hölgyfutár*. Egressy meghagyta, hogy halála esetén a *Brankovics*-előadáson kapott szerb és magyar nemzeti színű koszorúkkal temessék majd el. A *Brankovics* sikere „egyike azon szép győzelmeknek, melyeket a művészet vív ki mulékony pillanatokra a konok faji elkülönülés fölött”³⁸

A bírálókat ugyanakkor zavarba ejtette a színdarab körül lassan, de biztosan kialakuló lelkes és tömeges ünneplés. Mintha csak takarni és tompítani igyekeztek volna a tragédia közéleti-politikai „felforgató” üzenetét, bírálatuk szempontjait az előadás dramaturgiai és drámaesztétikai hiányosságai felé terelték. „[L]eginkább sajnáljuk, hogy

³³ Egressyt Zerffi Gusztáv, az osztrák titkosrendőrség ügynöke vette rá, hogy jelentéseket írjon az emigránsokról, de nem volt fizetett besúgó. Lásd „*Irjátok a mi tollatokra jön*”..., *i. m.*, I, 13.

³⁴ STAUD, *i. m.*, 116.

³⁵ *Hölgyfutár*, 7(1856), 283. sz. (dec. 9.), 1052.

³⁶ RAKODCZAY, *i. m.*, 29.

³⁷ *Uo.*, 30–31.

³⁸ *Uo.*, 31.

Egressy Brankovics Györgyöt jó szerepnek tartja” – írta a *Pesti Napló*.³⁹ „[M]égsem anyyira jeles darab ez, hogy leggyakrabban adandó drámája legyen a nemzeti színháznak, s ez által mintegy minden shakespearei s eredeti drámának tényleg föléje helyeztessék” – jegyezte meg a *Hölgyfutár*.⁴⁰ Vázlatszerű, kidolgozatlan a befejezés, elnagyolt és nem eléggé a főhős jelleméből eredő a tragikum – állapította meg szinte egybehangzóan a „finnyáskodó triász”: Greguss Ágost, Salamon Ferenc és Gyulai Pál.⁴¹ Érzelgős, sőt visszataszító a megvakított Brankovics fiúk nyílt színi szerepeltetése, írta Greguss. Elhibázott a főhős jelleme és az egész helyzet, vélte Gyulai Pál, aki bírálatában kész volt kifejtetni egy sajátos, a maga nézőpontja szerint kitalált, új cselekménytervezetet a már megírt és előadott drámához. Igaz, később (az 1863. szeptember 9-i előadás kapcsán) Gyulai felülbíráta önmagát, kijelentette, hogy „Egressy felülmúlta a költőt”, sőt „jobban megalkotta a Brankovics jellemét, mint a költő”.⁴² A pesti német bírálók elhallgatták a politikailag veszélyes színdarabot, amely a hatalom által egymásnak ugrasztott nemzetek összebékítésére mozgósított. Egyedül Petőfi német fordítója, Dux Adolf számolt be a Nemzeti Színház új sikeréről. Meleg hangon dicsérte az előadást a *Pester Lloyd*-ban, csak a negyedik és ötödik felvonás erőtlenségéről jegyezte meg: „szalmafedél palotán”.⁴³

Miután Ferenczy József kiadta Obernyik Károly *Összes műveit*, Bayer József *A magyar drámairodalom történetében* átvette Ferenczy véleményét, illetve azt, amit egyes színi bírálatok állítanak: „Befejezése azonban nincs e darabnak, csupán véget ér az utolsó felvonással. Magát a politikai történetet hírnökök segítségével közvetítik, a kik jönnek-mennek, sugnak-búgnak.”⁴⁴ Egyedül Rakodczay Pál kelt következetesen védelmére a töretlen sikerrel játszott Obernyik-drámának és persze Egressy Gábor emlékének. Brankovics tragédiája Rakodczay szerint a világirodalom színpadán is megállná a helyét, a főhős drámai helyzete nagyon hasonlít Lear királyéhoz. Polemizálva Greguss Ágost és Salamon Ferenc általában negatív, illetve Gyulai Pál eleinte fanyalgó véleményével, Rakodczay felteszi a valóban sarkalatos kérdést, hogy amit szabad Euripidésznek és Shakespeare-nek, azt miért ne volna szabad Obernyiknek vagy Egressynek.⁴⁵

³⁹ *Pesti Napló*, 8(1857), 2281. sz. (aug. 26.), [2].

⁴⁰ *Hölgyfutár*, 13(1862), 22. sz. (febr. 20.), 176.

⁴¹ A „finnyáskodó triász” kifejezés a dráma és Egressy védelmében Rakodczay Páltól származik, lásd RAKODCZAY, *i. m.*, 42.

⁴² GYULAI Pál, *Brankovics György*, Koszorú, 1(1863), 12. sz. (szept. 20.), 284.

⁴³ RAKODCZAY, *i. m.*, 42.

⁴⁴ BAYER, *i. m.*, 234.

⁴⁵ RAKODCZAY, *i. m.*, 37–38, 43–44. A dráma szerb és horvát fogadtatásának jól feldolgozott története jelen tanulmány kereteit szétfeszítené, ezért nem térhetek ki azokra a bírálatokra sem, amelyek egy részét a megkurtított drámaszöveg hézagai ugyan magyaráznának, amint ezt ma már megállapíthatjuk, de mégsem irodalmi, hanem nemzeti-közéleti-politikai fogantatású bírálatok voltak. A testvéresülés és elhidegülés ciklusairól lásd Fried István tanulmányát: FRIED István, *Szerb–magyar művelődési kapcsolatok (1849–1867)*, Hungarológiai Közlemények, 14(1982), 52. sz., 327–340.

Még mielőtt a *Brankovics György* nyomtatásban megjelent volna, 1874-ben két új szöveggönyv készült a drámából. 1874. február 28-ára Várady Ákos sűgő lemásolta a drámát Mariházy Kövér Miklós társulata számára Baján; ezt, az OSzK-ban ma az MM 3641-es jelzetet viselő sűgőpéldányt Dobay Jenő, Jakab Lajos és Andorfy Péter színigazgatók is használták, ugyanis a szöveggönyvben három *possessori* pecsét található.⁴⁶

A másik szöveggönyv az MM 13564-es jelzetű operalibrettó: „*Brankovics György*, eredeti dalmű 4 felvonásban, zenéjét szerezte Erkel Ferenc, szövegét írta NN [nomen nescio], sűgőpéldány 1874” – áll a címlapon.⁴⁷ Mint tudjuk, a librettót Ormay Ferenc és Ódry Lehel készítette Erkel Ferenc számára, Erkel a *Brankovics* címszerepét Ódry Lehel számára írta, Ódry pedig a Vajdaságban (Nemesmiliticsen) született, Baján nevelkedett, és kezdetben prózai színészként dolgozott. Érdemes volna tisztázni, hogy vajon milyen összefüggés áll fenn a Baján másolt sűgőkönyv és az opera librettója között. Vajon melyik készült előbb? Erkel új operáját 1874. május 20-án mutatták be.

A Nemzeti Színházban Obernyik utolsó drámája 1890-ig három rendezői elképzelés alapján (összesen harminckilencszer) került színpadra, de mindig az első rendező és címszereplő, Egressy Gábor átdolgozása és szöveggönyvei alapján. Közben Egressy a *Brankovics*-szöveggönyvekkel bejárta az egész országot. 1857 és 1858 januárjában Szabadkán, 1857 szeptemberében Nagyváradon, 1858 márciusában Miskolcon, 1858 júliusában Szegeden, 1859 júniusában Kolozsváron, júliusban Marosvásárhelyen és Jászberényben, 1860 februárjában Győrött, 1861 szeptemberében Debrecenben játszott. Vidéki kiszállásain először általában Shakespeare-darabot, másodszer Brankovicsot, harmadszer Bánk bánt játszott. Lelkesen fogadták szinte mindenhol, néhány városban a tervezett előadásokon túl is tartóztatták. Csak Szegeden, Debrecenben és Jászberényben volt kevés közönsége. Közben más színészek is betanulták és játszották a *Brankovics*ot, az elsők között Tóth Antal (Aradon) és Molnár György (Nagyváradon): „A vidéki köztudat hat vissza a fővárosira.”⁴⁸ A Nemzetiben egyre lelkesebb „zsíviózással” ünnepelték a szerb témájú drámát, magyarok, horvátok és szerbek közösen éljeneztek Egressy Gábort, aki dicsérő verset és virágkoszort kapott azoktól, akik ellen (elég sikertelenül) felderítőként dolgozott és küzdött a szabadságharcban.

Halála után számos színész (Dráguss Károly, Tóth Antal, Csabi Imre, Szigeti Imre, Molnár György, Pesti Ihász Lajos, Balog Árpád) vette kézbe a *Brankovics* szöveggönyveit, sokan játszották Egressy nagy szerepét, amely a színészet próbakövévé vált több évtizedre. A hátrahagyott mű aztán a Nemzetiből egészen 1925-ig „vidékre költözött”,

⁴⁶ Az OSzK SzT MM 3641-es jelzetű szöveggönyve 28 géppel számozott levélből áll, lapjainak mérete 24 × 31,5 cm.

⁴⁷ Az OSzK SzT MM 13564-es jelzetű operalibrettója 43 kézzel számozott levélből áll, a lapok mérete 19,5 × 27 cm.

⁴⁸ RAKODCZAY, *i. m.*, 30. – Egressy vidéki fellépéseinek részleteiről lásd a színész leveleit: „*Irjátok a mi tollatokra jön*” ..., *i. m.*, I, 390–395 – II, 795–886.

országszerte sikert aratott a századfordulón, Pozsonytól Kaposvárig, Mohácstól Sátoraljaújhelyig, Aradtól Kecskemétig.⁴⁹

Brankovics György tragédiája igazán nagy port kavart fel témájával, létrejöttének „rejtélyes” körülményeivel, illetve a huszadik századba is átnyúló gazdag, olykor lármás (aktuálpolitikai) utóéletével. A szakirodalom már foglalkozott azzal, hogy a tragikumban gazdag *Brankovics*-előadások és országos turnék a levert forradalom és szabadságharc dermedtségében hogyan segítették elő, ha nem is a nemzeti vigasztalódást, de a nemzet tragikus élményeinek feldolgozását, és (amit valójában több kutatás vizsgált), hogy az együtt élő népek történelmi egymásrautaltságát példázó dráma rendőrök által megfigyelt, tiltott-tompított sikerei hogyan járultak hozzá előbb a magyar–szerb és magyar–horvát „testvéresülő” közeledéshez, majd hogyan serkentették a horvát és szerb közösségek nemzeti ébredését és elszigetelő önállósulását.⁵⁰ A dráma hatástörténetének egyik fontos állomása Erkel Ferenc korábbi művein és a romantikán túlmutató, 1874-ben készült operája volt. Erkel a tragikus konfliktusban vergődő közösségek zenedramai megszólaltatásával egy új történelmi helyzet, az úgynevezett „balkáni” kérdés veszélyeire figyelmeztetett; „tanúhegynek” nevezhető művét azonban többnyire értetlenkedő csend fogadta.⁵¹ Csak néhány évvel ezelőtt történt, hogy az 1990-es évek délszláv háborújára vonatkozó utalásokkal megtűzdelve Selmeczi György újra színre állította a *Brankovics*-operát Kolozsváron.⁵²

Az 1856-os bemutató három szöveggönyvének párhuzamos olvasata

A fellelt kézirat, amelyet eredetinek és teljesnek tekinthetünk, az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában található az ősbemutató másik két szöveggönyve mellett (jelzete szerint a másik két eddig is ismert szöveggönyv között), és az NSzB 92/1-es jelzetet viseli, súpópéldányként kartotékolták. Csakis ez lehetett az első színházi tisztázata Obernyik drámaszöveggének, amelyet az Aranyas szálloda szobájából előbb a ragályos kolera miatt fertőtleníteni (augusztus 17-én vagy csak 18-án, valószínűleg

⁴⁹ A legkésőbbi *Brankovics*-előadások adatait a bajai (OSzK SzT, MM 3641-es jelzetű) *Brankovics*-súpógönyv bejegyzései között találtam.

⁵⁰ FRIED, *i. m.* – JUHÁSZ, *i. m.* – IMRE Zoltán, *A nemzet színpadra állításai: A magyar nemzetiszínház-elképzelés változásának főbb momentumai 1837-től napjainkig*, Bp., Ráció, 2013. – TÖMÖRY Miklós, *Szerb–magyar kapcsolatok és a szerb nemzeti színház kérdése Obernyik–Egressy Brankovics György című drámája kapcsán = Atelier 30: Műhelytanulmányok*, szerk. LÁSZLÓFI Viola, MRÁVIK Patrik Tamás, OLÁH Gábor, SIDÓ Anna, Bp., ELTE BTK Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék, 2020, 143–159.

⁵¹ BARANYI Anna, *Újabb adatok Erkel Ferenc Brankovics György című operájának budapesti ősbemutatójáról (Stevan Todorović vázlatrtervei)*, *Létünk*, 40(2010), 4. sz., 35–48. – TALLIÁN Tibor, *A nemzeti operától a politikai operáig*, Székfoglaló előadás a Magyar Tudományos Akadémián, Bp., 2017. március 13., <https://www.youtube.com/watch?v=EnEXImMS4DM> (utolsó megttekintés: 2022. január 8.)

⁵² CSURKOVICS Iván, *Egzotikus Erkel (Erkel Ferenc: Brankovics György)*, *Critikai Lapok online*, 2011, https://criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=38051&catid=24 (utolsó megttekintés: 2024. február 7.)

füstöltni) vittek, majd a szoros pályázati határidőre (augusztus 20-ra) gyorsan lemásoltak. Ez a tiszttázat 1856 tavaszán került a Nemzeti Színházba előadás céljából: amint erről a belső címlap tetején Komlóssy Ferenc színházigazgató possessori bejegyzése, alján pedig Vahot Imre aláírása tanúskodik. Vahot neve fölött a következő bejegyzés áll: „az elhunyt költő testvérenek megbízásából beadatott 1856. április 2-án”. A kartonált szövegekönyv 64 géppel számozott levélből (128 kézzel számozott oldalból) áll, a lapok szélessége 20 cm, magasságuk 25 cm. A gondos könyvtári leírásból az is tudható, hogy 1955-ben került az Országos Széchényi Könyvtár állományába a Nemzeti Múzeumból. Ez tehát az első *Brankovics*-kézirat: jóval hosszabb a másik két szövegekönyvnel. Első látásra feltűnően sok húzás és betoldás, azaz komoly javítási munka eredménye látható a lapjain; a ceruzával eszközölt módosítások Egressy Gábor kezétől származnak.⁵³ A szereplők névsorának élén Brankovics György „rácz despota” áll, ez a titulus a dráma folyamán számos alkalommal megismétlődik, de általában áthúzva láthatjuk, fölötte a kedvezőbb, barátságosabb csengésű „szerb fejedelem” betoldással. A szereplők között ott találjuk Hunyadi Mátyást; a Mátyás keresztnév felülírással javítódik át Lászlóra, ám a kézirat egészében ez a javítás egyáltalán nem következetes, csak jelzésszerűen itt-ott fordul elő. A *Dramatis personae* névsorában szerepel egy Campanus nevű „deák”, Székely János (horvát–szlavón bán) apródja; ez a Campanus azonban a szereplők listájából ki van húzva. Említést érdemel, hogy míg a Campanus szájába adott szöveget a sugópéldány elején még emendálva találjuk, az első felvonás zárójelenetétől kezdődően minden fellépését már csak határozott függőleges vagy ferde ceruzavonallal áthúzva láthatjuk.

A feltételezhető, azaz valós kronológia szerinti második (szintén kartonált) szövegekönyv az NSzB 92-es jelzetet viseli – ezt hihették az első kéziratnak. Ez 58 géppel számozott levélből áll, a lapok szélessége 21 cm, magassága 27 cm. Ez volt a rendezői, illetve a cenzori példány (rp/cp). A belső címlap tetején olvashatjuk, hogy „beadatott május 28-án, a cenzor engedélyezte június 1-én”, láthatjuk Komlóssy possessori aláírását, és ott áll a császári–királyi cenzor, Csehall aláírása is piros tintával. A címlap *rectóján* a szereposztás részleges kidolgozását olvashatjuk. A szövegekönyvben nem gyakori a piros tintával elkövetett húzás; a cenzor csak az „egy Isten nevében” való eskütétel formuláit, a gondviselésre való hivatkozásokat, illetve a nemzeti szuverenitás jelképeit, a nemzeti (magyar vagy szerb) zászlók használatát törölte pedánsan a díszletleírásokból. Vastag kék ceruzás aláhúzások hangsúlyozzák a színpadi (rendezői) utasításokat. Közelebbi vizsgálódás alapján láthatjuk, hogy az első kéziratból (NSzB 92/1-ből) kihúzott szövegrészek innen már hiányoznak, és a jelenetszámozás e kihagyások alapján módosult. Továbbá az is látható, hogy Egressy sokféle kisebb-nagyobb javítása már belekerül a folyószövegbe, illetve az egy- vagy csak párszavas kihagyások sincsenek benne a kéziratban. A piros cenzori húzások után sűrű ceruzával visszaírva találjuk

---

⁵³ Számos Egressy-kéziratot vizsgáltam meg, és a tiszttázáshoz Szalisznyó Lilla szakértelmét is segítségül hívtam.

azt, amit a cenzor megtiltott. A „rácz despota” kifejezés, illetve Hunyadi Mátyás neve a szereplők névsorában itt is átjavítva áll, a szöveggönyv folyamán azonban ezeknél nincs következetes átírás. A harmadik felvonás hetedik jelenetében Brankovics egyik megszólalásából a cenzor egyetlen jelzőt húzott ki. A despota azt kérdezi a hírnöktől, hogy melyik fiát hozza elébe megvakítva: „Melyiket sújtottad, rettentő büntető hatalom?” Az osztrák hatalom mindenre ügyelő képviselőjében a könyvvizsgáló 1856-ban a *büntető* szót törölte.

Egyértelműen a harmadik, 1856-os NSzB 92/2-es jelzetű szöveggönyv volt a tisztázott és mostanáig elsőnek és egyetlennek ismert sűgőpéldány. Ez a kartonált szöveggönyv 42 gépelt számozású levélből áll, a lapok szélessége 21 cm, magassága 27 cm. „Egressyé” – áll a belső címlap jobb felső sarkában a possessori bejegyzés. A címlap *versóján* egy szerephez jegyezték be színészt: „Murat: Horváth”. A *rácz despota* kifejezés, *Gergely Gerő* helyett, illetve Hunyadi Mátyás neve a kéziratban itt is majdnem mindenütt előfordul, de a másoló rendszerint gondosan emendálva felülírta e „tévesztéseket”. Szürke, kék ceruzával és vastag tintával is találunk beírásokat és apróbb húzásokat. Ami fontos, hogy e valójában második sűgőpéldány (harmadik kézirat) és a rendezői-cenzori példány (második kézirat) között is felfedezhetünk eltéréseket, új javításokat és felülírásokat.

A szöveggönyvek mai (ugyanis van korábbi, Nemzeti Múzeumos iktatószámuk is) jelzete arra utalhat, hogy az első szöveggönyv (NSzB 92/1) a második szöveggönyv (NSzB 92) után, de a harmadik szöveggönyv (NSzB 92/2) előtt került leltárba; ugyanakkor a számozás lehetett véletlenszerű is. Tény, hogy az NSzB 92-es és az NSzB 92/2-es jelzetű szöveggönyvekből az NSzB 92/1-es sok apró részlete, két utolsó felvonásának több jelenete és Campanus összes megszólalása hiányzik. Az NSzB 92/1-es jelzetű szöveggönyv nagyjából egyenlő hosszúságú felvonásokat tartalmaz; sőt mi több, az utolsó három felvonás mindegyikében több jelenetet találunk, mint az első vagy a második felvonásban. A párhuzamos vizsgálatból világosan látható, hogy az Obernyik által végig megírt negyedik és ötödik felvonás jelentős részét éppen Egressy Gábor húzta ki az első sűgőpéldánynak másolt szöveggönyvből, majd hagyta ki a cenzori példányból és a tisztázott, második sűgőpéldányból. Alább láthatjuk a dráma eredeti szerkezetét, amint azt az NSzB 92/1-es jelzetű szöveggönyvben (és sehol máshol) találjuk:

1. felvonás: 8 jelenet
2. felvonás: 6 jelenet
3. felvonás: 11 jelenet
4. felvonás: 12 jelenet
5. felvonás: 12 jelenet

Az NSzB 92-es jelzetű cenzori-rendezői példány (a valódi második szöveggönyv) jelenetezése így alakult:

1. felvonás: 7 jelenet
2. felvonás: 6 jelenet

3. felvonás: 6 jelenet és ehhez kapcsolódik a megszüntetett 4. felvonás megtartott 5 jelenete: 11 jelenet
4. felvonás: 12 jelenet

Az NSzB 92/2-es jelzetű (elsőnek hitt, valójában második sűgópéldány és harmadik) szövegeknyv jelenetezése:

1. felvonás: 7 jelenet
2. felvonás: 6 jelenet
3. felvonás: 8 jelenet (elrontott számozás, nem következetes) és ehhez kapcsolódik a 4. felvonás 1 jelenettel
4. felvonás 12 jelenet

Vessük ezt egybe a Ferenczy József-kiadás jelenetbeosztásával. A jelenetek nála néhol csupán egy-két sorosak, vagy csak színváltozást jeleznek:

1. felvonás: 7 jelenet
2. felvonás: 6 jelenet
3. felvonás: 7 jelenet
4. felvonás: 5 jelenet
5. felvonás: 12 jelenet

Az újonnan megtalált, valóban elsőnek tekinthető szövegeknyvből megismerhetjük a dráma cselekményének teljes, szerzői felfogását, Obernyik eredeti, komótos nyelvezetét és jelenetszámozását. A sűgópéldány bejegyzései, javításai és húzásai, amelyek világosan jelzik Egressy Gábor színészi és rendezői szándékát a drámai hatáskeltésre, módosult szöveget és új, néhol zavaros jelenetszámozást eredményeztek a következő kéziratokban. Az alábbiakban az Obernyik és Egressy felfogása közötti különbségekre is utalva, Obernyik drámájának eredeti, szerzői felépítését tekintjük át.

*Az első sűgópéldányban olvasható teljes dráma cselekményváza.
Dramaturgiai és filológiai észrevételek, kiegészítések*

Első felvonás

1440 körül Nándorfehérváron férfiak és nők állnak a vár és a templom közötti téren. Ágyúszó hallatszik, az emberek Kölcsey *Hymnus*ára zendítenek [sic!]. A jelenetből a *Hymnus* kihúzva, helyette a másik két szövegeknyvben orgonazene szerepel (1.1.). A templom előtti lépcsőn üldögél Brankovics Mara és dajkája, Fruzina. Mara nem mer a templomba sietőkhöz csatlakozni, mert nyugtalan álma volt egy daliás török ifjúról. A dajka elborzadva közli sommás ítéletét a törökökről: „ocsmányok, elvetemültek, hitetlenek egytől egyig, százsorta rosszabbak, mint az eretnekek, Sátán fiai emberi formában sok feleséget tartanak, huszíták és rablók.” Mara tovább álmodozik: „de hátha ő nem olyan”. A Dajka szerepének csökkentésével a jelenet marad (1.2.).

A templom előtt szerb és magyar zászlókat lobogtatva éljenzi a nép a törökverő csapatokat. A jelenet marad (1.3.). Benn a palotában a szerb despota jelenik meg gyermekei körében. Ott terem a magyar hadsereg vezére, Székely János, mellette Hunyadi Mátyás. A történelmi igazság javára Mátyásból László lesz, de a javítás mindvégig következetlen. A jelenet marad (1.4.). Brankovicsnak hírnök jelenti, hogy békekövet érkezett a törököktől, és bebocsátásra vár. „Ne fogadd a törökök követét!” – inti Brankovicsot Székely. A parázs vitát a fiatal Mátyás (László) csitítani próbálja. Brankovics méltatlankodik: „Én szövetségese vagyok a magyaroknak, de nem meghódított alattvalója.” Székely fenyegetőzik: „A magyarok karja súlyosabb lesz rajtad, mint a töröké.” A vita nem szűnik: „Mit, te fenyegetődzöl? Istenemre, beszéded nagy részben megkeseríti győzelmi örömeidet.” A jelenet marad (1.5.). Újabb hírnök érkezik, Albert király halálhírét hozza Magyarországról, és a magyarokat rövid időre hazaszólítja. Brankovics a magyar király halálhírére megjegyzi: „Szegény szerb hazám!” Székely János búcsúszavaiban a magyar nemzet apológiáját fogalmazza meg: „E nemzet bár szerencsétlen, maradj ezután is híve a magyaroknak, mindenkor meg tudja jutalmazni a hűséget, mert hiszen van még Hunyadija!” Brankovics bizalmi embere, Lázár titkon a török követ visszahívását ajánlja. A jelenet marad (1.6.). A palota előtt sétálgató Mara összefut az álruhában ott ólálkodó Murát (II. Murád) szultánnal. Mara szerelemre gyullad: „Ő az!” A szultán szíve is lángra lobban: „Meg kell tudnom, szeret-e?” Az álruhás szultán kísérője, Cselebi cinikusan vélekedik: „A tartomány tied – következésképp a kigalambnak is tiednek kell lenni. Szerelme? A szerelem azé, kié a hölgy.” A jelenet marad (1.7.). Mielőtt távozna, Székely János „deákját”, Campanust bízta meg, hogy szemmel tartsa Brankovicsot, nehogy esküt szegjen, és a törökkel békét kössön. Campanus magában töpreng (félre): „hogyan várhatjuk el, hogy hűséges legyen az alattvalónk, mikor magunk is széthúzunk.” A jelenet eleje gondosan javítva, de aztán egészében, függőlegesen kihúzzatik (1.8.).

Második felvonás

A „fenékszíni” ajtón befut Mara és dajkája. Mara zaklatottan számol be Fruzinának találkozásáról a török ifjúval. A jelenet marad (2.1.). A palota felé tartó Murát szultán Cselebi kíséretében ismét találkozik a despota csellengő lányával. Cselebi eloldalog, Murát hízeleg a fejedelemlánynak, aki vakmerőnek nevezi az idegent. Így hozzá csak egyetlen ember szólhatna, az pedig a szultán. Murát „szaván fogja”: „és ha a szultán volnék?” Mara szerelmi ábrándja a békére vágó nép „politikailag nem korrekt” tudatalattiját tükrözi, a közelebbi ellenségtől való szabadulás reményében a bármi áron megkötenendő fegyverszünetre törekvés igényét. A jelenet marad (2.2.). Benn a palotában Brankovics György és két fia, Gergely (Gerő) és István tárgyalnak. A szerb uralkodó a törökkel való békekötés tervéről szól, és arról, hogy a béke zálogául a török kezest kér. Brankovics nagyobbik fiát küldené túsznak. Gerő tiltakozik a békekötés ellen: „Vannak magasabb tekintetek, mint a gyermeki kötelesség. [...] Hol az ország sora

egyek hűbérek érdekétől vagy szeszélyétől függ, ott sohasem oly szilárd a hatalom, mint ahol a gyepelőt egyetlen személy tartja vaskezeiben.” A heves vitának a kisebbik herceg, István alázatos szeretete vet véget, ő vállalja a kezességet. Erre bátyja is hajlandó túsul menni, öccsét egyedül nem engedi a török táborba. A jelenet marad (2.3.). Brankovics közli a békekötés tervét a főurak tanácsával, a tanács helybenhagyja. Campanus óva inti a fejedelmet az elhamarkodott döntéstől. Campanus szerepe kihúzatik (2.4.). A szerb fejedelmi udvarban Brankovics és a szultán, aki még mindig török követnek álcázza magát, megkötik a békeszerződést. Biblia, zászlók és Istenre esküvő szófordulatok „díszítik” a békekötést. Amikor kiderül, hogy a szultán maga vett részt az eseményen, a szerb fejedelem „ijedtében” élete legszebb napjának nevezi a napot. Gerő megjegyzi (félre): „Oh, most még jobban félek ügyünkért, magam sem tudom, miért.” A jelenet húzásokkal és toldásokkal, de marad (2.5.). Mara és Fruzina sebesen érkeznek, Mara testvéreiért aggódva kérdezi atyját: „mit cselekvél?” Megtudja, hogy valóban a szultán az idegen férfi, akibe szerelmes lett: „Ő csak azért jött, hogy családi boldogságunkat szánalmat nem ismerő kezekkel széjjeltépje.” Brankovics közben máris a szultán gondjára bízva fiait: „légy helyettem atyjok!” Ágyúdörgés hallatszik, mire Murát baljóslatúan megjegyzi, hogy neki e hangokra távoznia kell. A fiúk búcsút vesznek atyjuktól, Mara zokog. Rövidül, de marad a jelenet (2.6.).

Harmadik felvonás

A palota egyik termében Cselebi és Campanus négyszemközt beszélget. A török szultán megbízottja próbálja megvesztegetni a magyar megfigyelőt, hogy kiszedje belőle a szerb udvar titkait – hiába. Campanus könnyedén ellenáll az anyagi haszonnal kísértő töröknek, a kapott arannyal teli erszényt a nyitott ablakon át a Dunába hajítja. A jelenet egésze kihúzva, Egressy Cselebi számára betold egy monológot (3.1.). A fejedelem várja a főurak tanácsát. A jelenet marad (3.2.). A főurak a törökellenes harcot akarják folytatni, mivel a nép retteg a töröktől, és mert a magyarok ismét jól szervezettek, új királyuk van „Lengyel László” (Ulászló) személyében. Csakhogy Brankovics „leszakasztá édes gyermekeit kebléről” a török békéért. A magyarok visszatérével új helyzet áll fenn, de a főurak ígérnek, hogy megfontolják a fejedelem áldozatát és szempontjait: „mindent el fogunk követni”, új tanácskozás ígéretével távoznak. „A nép velem tart, nem oly büszke” – állítja a fejedelem, de azonnali cáfolatul kint a nép halált kiált a pogányokra. A jelenet több húzással marad (3.3.). Cselebi számonkéri Brankovicsot, hogy miért állták útját. György feldúltan saját népe ellen rohan kivont karddal, a török ellen zendülőket szidja: „Micsoda aljas merény ez?” A népet sértő szavakból Egressy sokat kihagy, de a jelenet marad (3.4.). A magyarok hírnöke jelenti, hogy a magyar sereg újra felvette a harcot, és nemsokára szerb földre ér. Brankovics közli a hírnökkel, hogy békét kötött a törökkel. A „ki merészel ellenkezni a fejedelemmel?!” fenyegető kérdésre azonban nem kap választ. A jelenet marad (3.5.). Egy szolga érkezik Törökországból, az egyik Brankovics fiú hazatértét jelenti be komor, gyászos

hangon. Brankovics háborog. A szolga elhebegi, hogy mivel a szerb nép megsértette a békét, a fejedelem túsul adott fiát a szultán megvakíttatta. „Nem, ezt nem tehettem! Melyik fiamat?” – tolnak a kétségbeesés szavai Brankovics ajkára. Campanus csitítja; ez utóbbi rész kihúzzatik, a többi marad (3.6.). Gerő érkezik vakon. A fejedelem felnyitja az összes ablakot, mert bár látja, nem hiszi, hogy elsőszülött fiának kioltották szeme világát. Shakespeare-i örülési jelenet. „Apám, mi mind szerencsétlenek vagyunk” – szól Gerő, de vigasztalni próbálja apját, hogy van még egészséges lánya és fia; elvezetik. Jön a második szolga. Campanus újabb nyugtató szavait Egressy egy főúr szájába adja, a jelenet marad (3.7.). Brankovics az újabb hírnök érkezését nem akarja tudomásul venni: „Ne jöjjön, nekem többé ne jöjjön!” – kiáltja. A második fiú balsorsának hírére mintha ép eszét vesztené. A jelenet marad (3.8.). A még szinte gyermek Istvánt bevezetik. István nem tudja, hogy bátyját is megvakították. Tétován közeledik, de rendkívüli empátiája határozottá és nyugodttá teszi. Nem saját borzasztó sorsára, inkább apjára összpontosít, ahogyan tette már legelső színrelépésekor is. Brankovics összeomlik, csak Lázár segítségével tér magához, hogy őt szólólgató gyermekéhez oda tudjon menni.

A megvakított fiúkkal való szembesülés jelenetében, mint fentebb említettem, 1866. július 30-án Egressy Gábor életét vesztette. Már a Gerőt alakító Egressy Árpádnak, valódi fiának feltűnt, hogy édesapja nincs jól. Egressy odatámolygott az Istvánt játszó Lendvayné Fánecs Ilkához, és karjaiban eszméletét vesztette. Az előadást abba kellett hagyni. Nem tért magához, pár órán belül elhunyt.

Álljon itt a végzetet hozó jelenetből az eredeti szöveg Egressy javításaival. Mivel az *Irodalomtörténeti Közleményekben* csak az eddig ismert két szövegváltozatból teljesen hiányzó szöveghelyeket közölhettem, most vizsgáljuk meg, miként alakult ez a csak részlegesen eredeti szövegrész.⁵⁴

MÁSODIK SZOLGA Siralmas állapotban, Uram, a szegény ifju herczeg világtalan. GYÖRGY <(fojtott hangon)> (leroskad, Lázár felfogja) <Tehát> ő is, ő is. <Most már minden megtörténhetik. Vezessétek elő.

MÁSODIK SZOLGA Imhol hozzák őt, uram.>

(alig hallhatólag) Én – én meg nem halhatok, megőrülhetek! (karszékebe teszik)
<Kilenczedik jelenés 3. 9.>

MÁSODIK SZOLGA Imhol hozzák őt, uram.

LÁZÁR Most ne, most ne! Mondd, vigyék őt más terembe. (szinte halkán mondja)
ISTVÁN <(kísérik)> (kívül) Atyám, atyám, hol vagy? <(a szolgálkhoz) Itt van é atyám?>

⁵⁴ A csőrös < > zárójel, mint ezt már korábban láthattuk, apró kihúzást jelez. A szögletes [ ] zárójel hosszabb egybefüggő rész kihagyását jelzi, az aláhúzott szövegrész utólagos betoldásra utal. A forrásközlés egészében is e jelzéseket használjuk. A fenti és az itt következő szövegrészleteket azért kell közölni, mert amely jeleneteket Egressy meghagyta, csak javította, azoknak a jelen tanulmányt kísérő forrásközlésben nem lehet helye. A teljes drámaszöveg minden változást kísérő kritikai kiadására itt és most nem vállalkozhatom.

GYÖRGY (feleszmél) Megyek, fiam, megyek. Eresszetek.

LÁZÁR Kegyelmes úr, kérlek.

<GYÖRGY (fuldokolva) Megyek, fiam, megyek.>

Nyolcadik jelenet. Istvánt két szolga bevezeti

2IK SZOLGA (elébe siet, az ajtóban <István> fülébe súg)

István Mondjátok meg ősz atyámnak, hogy ó, Istenem – <Megállj, atyám,> csak azon feltétellel fogok <gyermeki szeretettel> kebl<ed>ére borúlni, ha megígéred, hogy <bátor> erős lélekel viselend<ed>í <gyermeked> gyászsors<át>omat.

GYÖRGY Óh, fiam, egyetlen fiam! (*leroskad*)

Az NSzB 92-es és az NSzB 92/2-es szövegekönyvekben az utolsó mondat a következő formában található:

GYÖRGY (erőt vesz, Istvánhoz tántorog, átkarolja) Itt vagyok, gyermekem. (ölelés)

Itt esett össze Egressy Gábor. A drámai pillanat színpadi lefolyását nemcsak Egressy Ákos 1879-ben másolt, MM 5006-os jelzetű szövegekönyve tartalmazza, hanem az NSzB 92/2-es jelzetű, valóban használt sűgópéldány is, ahol az 50. oldalra utólagosan beírt lapalji jegyzet közli: „Egressy Gábor utolsó szavai, melyek után holtan rogyott István lábaihoz.” A színpadi és valóságos halál egybeesését rögzíti az Obernyik-összes is.

Az emendált NSzB 92/1-es sűgópéldány ekként folytatódik:

István De hisz ő itt van! Talán már meg is látott – ugye? <Ígérd meg, atyám, különben ha kétségbeesésedet látom, boldogtalan vagyok.> Ó, jó atyám, kérlek, ne essél kétségbe sorsom felett, mert úgy én boldogtalan leszek. Neked még van egy vitéz fiad, kinek bizonyosan semmi baja sincs.

<Campanus> Első főúr (félre) „Hol van <a’ gonoszság vagy gúny,> gyűlölet, mely könnyekben ne olvadna föl ezek láttára?” [Egressy ezt a jelenetet egybeszerkesztette az előzővel. 3. 9.]

A harmadik felvonás utolsó két jelenete is megmaradt, kivéve Campanus felbukkanását. A főurak tanácsa álláspontot változtatott, nem kívánja a háborút, Brankovics azonban újra kész fegyvert ragadni a török ellen. Campanus keserű gúnyal fakad ki: „Most hogy szerencsétlen vagy, visszapártolsz a magyarokhoz, de ha kedvez a’ szerencse, megint a’ törökhöz fordulsz.” Campanus törölve (3.10.). Visszaérkeznek a magyarok. Székely együttérez a kétségbeesett Brankoviccsal, aki újra csatlakozik a magyarokhoz. Lázár örömmel reméli a Brankovics-ház dicsőségét. „Katonai zene”. A jelenet marad (3.11.).

Negyedik felvonás

A szerb palota előtt távoli csatazaj hallszik. A jelenet marad (4.1.). A nép és a polgárok a harc állásának változásairól beszélgetnek. A jelenet kihúzza (4.2.). Egy magyar harcos belehal sebeibe. A jelenet marad (4.3.). További keresztény fegyveresek

„Győzelem vagy halál!” csatakiáltással jönnek, a várfalakra sietnek. Egybeszerkesztve az előzővel marad a jelenet (4.4.). Murát jön török fegyvereseivel, Marát keresi, aki atyjáért aggódik, mivel nem találja a palotában. Rövidítve, de a jelenet marad (4.5.). A lányszöktetés hosszú jelenete következik betoldásokkal és húzásokkal. A szultán Marához: „Ismét menekülsz előlem, szép csillag?” Mara: „Ne gúnyolódj sorsomon.” Murát megígéri, hogy megtartja a békét, és nem bántja a fejedelmet. Fruzina inti a fejedelemlányt: „ne higgy e kigyónak”. Murát lóra kapja Marát, aki hiába kiáltoz segítségért. Néhány török fegyveres a dajkán élcelődik. Fruzina szidja őket; Marához hasonlóan ő is segítségért kiált, de hiába. Egybeszerkesztve az előzővel, a jelenet marad (4.6.). Gerő és István Mara hangját hallva húguk segítségére „siet” (botorkál). Mindketten takargatni próbálják egymás elől a maguk világtalanságát. Shakespeare-i jelenetsor kezdődik a szenvedésben „fényesedő” nemes szeretetről és a részvétről. Az itt következő jelenetsort, a mérhetetlenül nagy szenvedés ábrázolását, az esetleges érzélgősséget nem vállalva úgy húzta át Egressy, hogy előtte nem is javította (4.7.). Lázár a két vak herceget kíséri. Bolyonganak, Marát nem találják, csüggedten kinn éjszakáznak. Kihúzza, mint az előbbi jelenet (4.8.). Folytatódik a shakespeare-i hangvitel, mintha Lear bolyongana vétkei viharában, a fejedelem jön Campanusszal. Brankovics azt tervezi, hogy magyarországi birtokaira menekül. Campanus újra gúnyolódik, a fejedelem most már átérzi-megérti szavai mélységét. A jelenet kihúzza (4.9.). Egy apród közli a fejedelemmel, hogy fiai eltűntek a palotából, és hogy lányát elrabolta a szultán. Újabb „örülési roham”. Campanus csitítja. Látható átírások, a jelenet kisebb része a legutolsó megtartott (hatodik, egy kihagyás miatt ötödik) jelenethez csatolva megmarad (4.10). Hajnal, a fiúk és Lázár a kinn töltött éjszaka után felébrednek: a jelenet kihúzza (4.11.). Brankovics örülete folytatódik. Már-már elalél kifülő haragjában, amikor találkozik Lázárral (mint Lear király Kenttel), aki fiait kíséri. Apa és fiúk találkoznak az éjszakában. A jelenet áthúzza egészen (4.12.).

Ötödik felvonás

Murát sátra, keleti pompa, rabnők. Ezt a jelenetet Egressy egybeolvasztotta a következővel (5.1.). A rabnők Marát boldognak vélik, hiszen a szultán most már csak őt szereti. Mara, ha atyjára és fivéreire gondol, boldogtalan. A jelenet rövidítve, de marad egybeszerkesztve az előzővel (5.2.). Mara és Murát kettesben. Murát megígéri, hogy a szerb fejedelmet nem fogják bántani, és kárpótolja majd a megvakított hercegekért. Békében kíván élni. A jelenet marad (5.3.). Egy tiszt jelenti a szultánnak, hogy visszavárják a csatába, nélküle nem nyerhetnek. Obernyik újabb perspektívaváltása, itt a dráma harmadik népét is belülről láttatja. Egressy megtartja a jelenetet (5.4.). Újabb tiszt hoz hírt: már saját népe gúnyolja a szultánt, gyávanak nevezi, mert elvonult a béke és a szerelem világába. Erre Murát felköti a kardját, elbúcsúzik Marától. Mara képtelen helyzete miatt kesereg: akárki nyer, ő mindenképpen vesztes. A jelenet rövidítve, de marad (5.5.). Mara (mint Claudius a *Hamlet*ben) hiába próbál imádkozni.

A tiszt bevezeti a két vak fiút a szultána sátorába, aki nem akarja felfedni kilétét, ám a fiúk felismerik húguk hangját. Mara vívódva továbbküldi őket. A jelenet marad (5.6.). A tiszt jelenti, hogy a szultán veszésre áll, meneküljön a szultána. Mara nem mozdul. Rövid jelenet, sok húzással (5.7.). A szerb fejedelem bosszúálló-győzedelmesen becsörtet a sátorba, felismeri a lányát. Mara térdre esik atyja előtt, bocsánatáért esedezik. A fejedelem haragjával küzdve előbb megátkozza, majd kész megbocsájtani. A jelenet több húzással, de marad (5.8.). Mara sikoltására jön a két fivér. Apjukhoz folyamodnak húguk védelmében. György leteszi kardját. Megtartott jelenet (5.9.). A fejedelmet visszahívják, mert ismét fordult a csata állása, és veszélyben vannak. A fejedelem gyermekeit biztonságosabb helyre küldi. A fiúkat elvezetnék, Mara maradna: „bárki győz, a szívemet repeszi meg”. A jelenet marad (5.10.). Török fegyveresek pajzson hozzák a sebesült Brankovics Györgyöt, mellette láncon vonszolják az elfogott Campanust. A fejedelem megbékél sorsával, beszélget fiaival, Marához nem szól. „Szomorú tábori zene.” Campanus öngyilkosságot követ el egy török katona kardjával. A Campanus-szál kihúzva, a többi marad (5.11). Keresztény győzelem, „győzelmi zene”, a haldokló fejedelmet körülállják a csata győztesei. Brankovics a Hunyadi-fiúra bízva fiait. Shakespeare-i momentum: Brankovics nem lát jól, Lázártól úgy búcsúzik, mint Lear király Kenttől. Kettős jelenet: gyász és ünneplés. Mara sikoltva kéri apja áldását, akinek utolsó szava leányához szól: „Oh, leányom.” Sejtelmes zárlat, mint a *Lear királyé*, hiszen ott sem feltétlenül egyértelmű, hogy Lear élőnek hiszi-e Cordeliát vagy sem. A tragédia végszavait a körülálló nép kiáltja: „Éljen Hunyadi! Éljenek a magyarok!” Az utolsó jelenetben kevés a kihúzás és a betoldás, a szerzői szöveget változatlanul elfogadja Egressy (5.12.).

Szerzői és rendezői perspektívaváltások

A dráma cselekményének középpontjában a „rácz despota”⁵⁵ áll. Brankovics a magyar királyságnak magyarországi birtokadományok, keresztény hadi kötelezettség és katonai segítségnyújtások által többrendbéli szövetségese, ugyanakkor a török szultán lekötöztetése is, akinek a földrajzi közelség minduntalan kiszolgáltatja őt, családját és népét. A cselekmény csomópontjain jól elhelyezett tömegjelenetek érzékeltetik a három „tábor” közötti szoros függőségi viszonyokat, a válságos és valóságos frontátvonulásokat. A szerb uralkodó ellentmondásos helyzetét csak mélyítik a szerepében rejlő kettősségek. Brankovics egyszerre áll szövetségben (a pápai bulla által is előírt törökellenes harcban) a magyarokkal és a szerb várait hol elfoglaló, hol neki alkalmi

⁵⁵ Mint már említettem, a „rácz despota” (*zsarnok, önkényúr*) kifejezést Egressy következetesen kicserélte szerb fejedelemre. Tette ezt a nem magyar nézők érzékenységére való tekintettel. Amikor a magyar–szerb „testvéresülés” lendülete alábbhagyott 1867 után, ez a gesztus és maga a darab sem volt elég ahhoz, hogy a szerb kritika ne tegyen csípős megjegyzéseket; firtatva például azt, hogy Obernyik vajon miért éppen Brankovics alakját választotta drámája hőséül. Azt „előlegezték meg” e bírálók, hogy válaszul valamikor egy drámájukban a szerb szerzők talán a „pocakos Deákot” fogják megmintázni. Lásd JUHÁSZ, *i. m.*, 61–80.

békekötések árán visszaszolgáltató török szultánnal. Ráadásul, uralkodó lévén, nem áll módjában fejedelmi és magánemberi szerepkörét különválasztani. A történelmi adatok alapján Brankovicsnak oda kellett adnia Mara leányát feleségül, két fiát pedig, Gerőt (Giergurt) és Istvánt (Sztyepánt) túsul II. Murát szultánnak, a békekötésért cserébe. A drámában is ez történik, azzal a különbséggel, hogy Mara szerelmes lesz az inkognitóban érkező fiatal szultánba, az ellenségbe, aki nem feleségül kapja, hanem megszökteti őt. A Brankovics fiúk megvakítása is történelmi tény; a dráma ehhez a tényhez költött részleteket tesz hozzá, más tényektől pedig eltekint. A megvakított fiúk a drámában apjukhoz küldetnek vissza, nem pedig Ázsiába, a szerb uralkodó pedig fiai megnyomoríttatását látva fordul szembe újra a törökkel.

Bár Obernyik a történelmi dátumokat kissé lazán kezeli, drámájában kivételes módon láthatjuk mindhárom hadban álló nép külső és belső valóságát. A csak magyar nézőponttól való eltérést, a közeledést egy mindenlátóan vagy retrospektíven objektív nézőponthoz (az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tapasztalataival) a szerző úgy éri el, hogy Brankovics szerb uralkodó mellé állít a szerb, a magyar és a török táborból is egy vagy több fontos drámai figurát. A dráma cselekménye az egymásra utalt hősök ellentmondásos helyzetét, vívódását és a különféle döntésekből származó eltérő irányú jellemfejlődését ábrázolja, az eszközlétől az önfeláldozásig.

A szerb fejedelem közvetlen bizalmasa és érzelmi visszhangja a hűséges Lázár, aki semmiben nem mond ellent a fejedelemnek, csak amikor vesztébe látja rohanni. A magyarokat Brankovics mellett Hunyadi János barátja, a horvát–szlávón bán, Székely János és apródja, a „deák” Campanus képviseli. Campanus egyrészt a magyarok megbízottja – kémje, ha úgy tetszik –, másrészt a dráma igazi *raisonneure*, aki a magyarok érdekein felülemelkedve bírálja is nemzetét. Józanul gondolkodik, és a törökök számbeli fölényét látva a szerb uralkodó bizonytalankodását is megérti. Hiszen a trónutódlás eldöntetlen kérdése miatt a magyarok hazasietnek a hadakozásból, és féltő, hogy országos gondjaik megosztják őket. Campanus érzékeli Brankovics csalódását és belső viharait. Ugyanakkor a kívülálló szabadságérzetével és humorérzékével, mondhatni önként, olyan szerepet játszik a szerb fejedelem mellett, mint a Bolond Lear király mellett Shakespeare tragédiájában. Tanítómeséivel, szarkasztikus csipkelődéseivel vagy pusztán jelenlétével Campanus is „keserű bolond”-ként tűnik fel, aki önismeretre nevel. Olyannyira Lear Bolondjának a rokona, hogy a dráma végső „viharában” ő is eltűnik: öngyilkosságot követ el, amint a törökök kezére jut, nehogy hűtlenségbe essen. Ugyanakkor Campanusnak „könnyű” eszményi hűséggel bírnia, mivel nincs családja, gyökereiről keveset tudunk, kívülálló, akárcsak Lear király Bolondja.

Campanus török ellenpárja a szerb udvarban Cselebi aga, a szultáni követ. Az eredeti drámában a szerb udvar teljes kiszolgáltatottságát, átjáróházjellegét mutatja, hogy mind a magyar, mind a török kém végig ott van a fejedelem mellett. Cselebi ármánykodó kém és a szultán cinikus bizalmasa egy személyben. Úgy segít a lányszöktetésben, hogy közben semmibe veszi a nőket és a szerelmet. „Szinjózani” eszközember. Amint

megneszeli, hogy a szerbek a visszatérő magyar sereggel ismét törökellenes támadásra készülnek, éppen az ő „szimata” alapján vakítják meg a Brankovics fiúkat, miközben a fiatal szultán békét szeretne, mert Brankovics az apósa lett. Természetesen a török nézőpont belülről a dráma folyamán csak egy-egy jelenetben, szaggatottan van képviselve. A török egyöntetűen fenyegető hatalomként való ábrázolását olykor éppen Fruzinának, a dajkának vicbe illően hiperbolikus túlzásai törik meg.

Cselebi megpróbálja megvesztegetni Campanust, de ő nem köpenyforgató és nem gyáva. Vajon miért hagyja ki teljes egészében ezt az izgalmas szereplőt Egressy? Először javíthatja megszólalásait, kis húzásokkal és betoldásokkal él, de aztán áthúzza a már aprólékosan javított szöveget, felszámolja Campanust. A hűségét az önfeláldozásig megtartó, mesélő-értelmező, gúnyolódó és együttérző *raisonneur* izgalmas szerepét csak a most megtalált eredeti szövegekönvből ismerhetjük meg.⁵⁶ Campanus híján egyszerűsödött a magyar, a szerb és valamelyest a török tábor ábrázolása is a drámában. Egressy Obernyik művének színrevitelével a Bach-korszakba dermedt nemzet (magyar és nem magyar közönség) általános gyászfeldolgozását és „felrázását” látta elősegíthetőnek, eszerint alakította a kéziratot, amelyet a Drámabíráló Bizottságtól kapott.

Mit is tesz Campanus már első színrelépésekor (1.8.)? Négyszemközt beszél Székellyel, aki megbízza, hogy figyelje a szerb fejedelmet. Campanus (*félre*) megjegyzi, hogy a magyarokkal szövetségben lenni nem teljesen biztonságos, hiszen egymás között is viszálykodnak. A kapott parancs hiábavalóságát fejtegeti, mondván, hogy bár ő figyel, Brankovics még átpártolhat, ha viszont nem észlel pálfordulást a szerb udvarban, akkor nem lesz, amit jelentsen. A cselekvő politikai akarat és a szemlélődő, gondolkodó ember közötti különbség nyilvánul meg ebben a jelenetben, mint Shakespeare *Hamlet*-jében (például Polonius és Hamlet éles párbeszédeiben). Az első felvonás zárójelenetében másodszor is felhangzó „templomi hálaadó énekkel” szemben elégedetlen. Mit ér az emelkedett ének a háború fenyegetése ellen – jegyzi meg epésen. Ura távoztával, mint a nehéz munkával megbízott szolgák általában, méltatlankodni kezd. Panasza jelentős része Obernyik drámájának. A tanult „deák” az egymásra utalt szerb és magyar nép közötti bizalomvesztés beláthatatlan problémáján töpreng. A rendező ezt a gondolkodó szereplőt iktatja ki.

A hálaadó ének az első sűgőpéldányban, mint már említettem, Kölcsey *Hymnus*ának első szakasza: nyíltan vállalt anakronizmus (és Kölcsey iránti tisztelet) volt. Obernyik elgondolásában az együtt éneklő szerbek és magyarok drámai élőképe az Istenhez fohászkodás örök, az elfojtott forradalom és szabadságharc utáni összefogás sürgetően időszerű szükségességét példázta (volna). Jó színpadi érzékkel Egressy egyből kihúzta a didaktikusan ható dalbetétet, mert a túlhevített pillanat nevetségességbe hajlásától tarthatott. Vagy attól tartott, hogy a magyarok fohászja ellenséges érzést válthatna ki a nem magyarokból? A *Brankovics*-dráma *Hymnus* nélkül is a kism nemzetek megrendítő válsághelyzetéről és kiengesztelődésre várásáról szólt.

⁵⁶ OSzK SzT NSzB 92/1, 1.8.

A második felvonásban, amikor a magyarok nincsenek jelen Nándorfehérváron, Campanusnak egyedül kell képviselnie a tábornokot, miközben Brankovics a törökkel való békekötés esélyeit fontolgatja. Székely deákja most nem is a fejedelmet, hanem az apát szólítja meg. Arra inti, hogy ne legyen hitszegő saját érdekében. Ízes, paraszti tanítómesét ad elő farkasokról, juhokról és kutyákról. Brankovics értékeli Campanus őszinteségét, kész megfizetni színes beszédét, sőt mi több, arra kéri, hogy legyen az udvari alattvalója. Campanus nem fogadja el sem a pénzt, sem a megtisztelő megbízatást, csak a fejedelem közbenjárását kéri, hogy rongyos ruháit megfoldszathassa. Észlelhetjük, hogy Campanus mennyire a shakespeare-i Bolondhoz hasonló szerepet tölt be. „Magánszámaival” szerves része a drámai bonyodalmaknak, ugyanakkor humorával mindegyre kizökkenti a cselekményt a tragikum sodrásából. Felvillantja a közemberi nézőpontot, rávilágít a nem csupán nemzetek között feszülő, de a társadalmi lent és fent között tátongó szakadékokra. Ráadásul az ironia gesztusaival mintegy pihenteti a drámai végkifejlet felé sodródó közönséget. Obernyik nem volt színházi ember, de mintái a görög tragédiák és Shakespeare voltak, tudta, hogyan kell drámát írni. A több szempontból keresett és felmutatott igazság a tragikum igazi forrása nála.

A harmadik felvonás Campanus és Cselebi (kihúzott) nagyjelenete után azzal a hírrel folytatódik, hogy a magyarok átlépték a Dunát. Brankovics túsul adott fiaira hivatkozva a törökkel kötött békéhez ragaszkodik, miközben a szerb főurak és főleg a nép a magyarokkal tart. Brankovics nem hallgat senkire, Campanus azonban kéretlenül is elmondja neki elgondolkodtató fabuláit. Mivel Egressy következetesen kirostálta Campanus előfordulásait, a pest-budai, majd vidéki közönség nem látta és nem hallotta, hogyan érvel Obernyik „Bolondja” a történelmi Nándorfehérváron a természeti törvények (juhok és farkasok) igazságával. A színész-rendező által megkarcsúsított dráma mégis jól célba talált, mert a magyar Korona országaiban a közönség mindenütt, fabulamesék nélkül is tudta akkoriban, hogy a kism nemzetek csak együtt és nem egymás ellen kijátszva lehettek volna erősek a közös ellenséggel szemben.

Kontrafaktuális kérdés, de nem hiábavaló elgondolkodnunk róla, hogy vajon kire bízta volna Egressy egy rövidített *Brankovics György*-előadásban Campanus szerepét. Campanusét, aki a tragédia végén Brankovics és két fia mellett maga is tragikus hőssé magasodik. Honnan vett volna, ha engedett volna egyáltalán Egressy maga mellé három egyformán fontos hősi szerepet alakító színésztársat?

Természetesen Brankovics két fia, Gerő és István kulcsfigurái a drámának, akkor is, ha Egressy rendezői koncepciója megrövidíti szerepüket. Ők megnyirbált szerepük alapján is kiválóan egyénített hősei a tragédiának. Részben a *Lear király* Cordeliájára, részben Euripidész *Iphigénia*jára emlékeztetnek. A két fiú különbözik egymástól életkor, temperamentum és attitűd alapján. A nagyobbik, Gerő nyíltan és hevesen ellentmond apjának, aki elfogadta a török békekötését. A családi konfliktust a kisebbik fiú, István oldja fel, aki pusztán szeretetből beleegyezik, hogy túsul vigyék a török szultán udvarába. István áldozatvállalását látva Gerő is félreteszi erkölcsi és politikai

szilárdságát, és kész a lehetetlen békekötésért kezeskedni, nehogy öccsét nélküle valami baj érje a török fogságban. Egressy természetesen nem hagyhatta ki az apai és fiúi fájdalom megrázó jelenetét, amikor a harmadik felvonás végén a hercegek megvakítva térnek vissza apjukhoz. Brankovics itt szembesül a török „barátság” mikéntjével, saját rossz döntéseivel és helyzetének szörnyű kilátástalanságával.

Ahogy a *Lear király*ban Gloucester (Gloster a Fólióban) nyílt színi megvakítása és további szerepeltetése elborzasztotta (egy időben) az angol közönséget és főleg a kritikusokat, úgy a megvakított Brankovics fiúk jelenetei is erősen megosztották az Obernyik-dráma bírálóit. Pedig a szenvedés túlzott megjelenítésétől Egressy eleve tartózkodott, ezért hagyta ki szinte a teljes negyedik felvonást. Sosem került színpadra a jelenetsor, amelyben a vak fiúk, viszonylag beletörődve sorsukba, inkább egymást féltve húguk keresésére indulnak, bolyonganak az éjszakában, majd találkoznak feldúlt, szinte őrjöngő atyjukkal. Amikor mindezt kihagyta, Egressy Gábor vajon a hosszasan színen tartott, az elviselhetőség mértékén túllépő fájdalom kifejezésétől tartott? Vagy nem talált két ilyen valóban nehéz szerepre alkalmas fiatal színész kollégát maga mellé? S mit vélhetett, mit érezhetett nagyobb veszteségnek Egressy Gábor: a „megszüntetett” Campanust, akinek csak néhány rövid mondatát sikerült „visszarendezenie” az előadásba, vagy Gerő és István rendezői továbbcsönkítését?

Így lett az eredetileg leghosszabb negyedik felvonás a legrövidebb Egressy rendezői szándéka alapján. Meghagyta a gyors és rövid nyitójeleneteket, amelyekben a háborús hírektől zaklatottan hol bizakodnak, hol rémüldöznek az emberek. Hagyta, hogy egy magyar katona nyílt színen belehaljon sebeibe. Csak Mara és Murát jelenetei nem estek áldozatul az „ádáz” kihúzásnak. Obernyik követte is, meg nem is a történelmi igazságot, amikor Brankovics Mara és II. Murád szerelmi kapcsolatát beleírta drámájába. A történelemben a szultán a békekötés kedvéért kapta meg Brankovics leányát, a drámában Mara és Murád szerelemre lobbannak egymás iránt. E hazafiatlan és nem keresztyéni szerelemnek az ábrázolása sértette a korabeli szerb nemzeti érzelmeket. Amint az előadások szerb bírálói vélték, a fejedelem leánya nem lehet szerelmes a török ellenség fejébe, és ha mégis hagyja magát elszöktetni, nem maradhat passzív elszenvédője az eseményeknek, sokkal inkább a bibliai Eszterhez hasonlóan kellene viselkednie.⁵⁷

A közgondolkodásnak megfelelően a kölcsönös vonzalom meglétét Mara és Murád között a drámában sem a dajka, sem Cselebi, sem Brankovics nem hiszi, nem is feltételezi. Ugyanakkor a politikai színezetű történelmi dráma több perspektíva észlelésére ösztönözte a közönséget azáltal, hogy a háborús cselekménybe belesodorta az ellenségek között támadó szerelem melléktémáját. A *Rómeó és Júliára* emlékeztető szerelmi jelenetsort Egressy nyesegette, de határozottan meghagyta. A szerb fejedelmi sarj elragadtatott vonzalmával ellentétben Fruzina törököket szidalmazó szóáradata egyrészt olaj az amúgy is lobogó tűzre, másrészt komikus, tehát felszabadítja

---

⁵⁷ JUHÁSZ, *i. m.*, 61–80.

a közönséget. A darab szerb bírálói mindenesetre a hazafias erélyt hiányolták Mara jellemében – nem úgy a nézők, nemzetiségüktől függetlenül. Kérdés, hogy Obernyik vagy Egressy vártak el több nyitottságot a közönségtől, és hogy mit vártak el a vezető értelmiségnek számító kritikusok – a nemzetek közti megbékélés ügyében.

A lányrablási jelenet után, mint láthattuk, Egressy egy-két korábbi jelenethez ragasztott mondatot kivéve minden továbbit kihúzott ebből a felvonásból. Nem került színre, hogy a szerencsétlen hercegek húguk segélykérő hangját hallva a palotából külön-külön elindulnak, hogy később együtt botorkálnak Lázár kíséretében, és hogy találkoznak feldúlt apjukkal a pusztában. Pedig a gyermekek ellentétes irányokba futó sorsának megjelenítése Obernyik szándéka szerint késlelteti a tragikumba torkolló cselekményt. A kihúzott jelenetsor dramaturgiailag erős rokonságot mutat a *Lear király* negyedik felvonásának Edgart és megvakított apját ábrázoló jeleneteivel. Annál is inkább, mert az éjszakai bolyongás megjelenítése révén a mellékszál összefut a főszállal, a két fiú találkozik apjával, amint a vak Gloucester is találkozik Learrel a pusztában. Ismét kérdések merülnek fel: vajon Egressy nem talált, amint Campanus alakítására sem, két ennyire bonyolult szerepre alkalmas színésztársat? Vagy sokallta a megrázó jelenetek gördülékenyebbé tételét, átírását? A fokozott drámai feszültség kisüléséről tartott? A borzalom és szenvedés esetleges groteszkbe fordulását akarta elkerülni?

Az ötödik felvonás sok apró jelenettel indul, ezeket megtartotta. Láthatjuk Marát és Murátot a háremben: békére vágynak, megbékélésről beszélgetnek. A szultánt azonban figyelmeztetik, hogy hagyjon fel passzív magatartásával, hiszen a hódításra kiképzett hadsereg már gúnyolja szerelmes uralkodóját. Murát pozitívabb, a pusztítást folytatni nem akaró bemutatása véget ér, amint ismét felveszi a kardot. Obernyik 1855 nyarán megpróbálta valamelyest a török szultánt is „belülről” láttatni. Ez a szerzői szándék megrövidítve, de színre került. Egressy javítgatva meghagyta a forgandó hadi szerencse változásait lezáró végső lezámolás, egyben a lelki megtisztulás jeleneteit. Amikor a szultána sátrába vezetik a két vak fivért, és ők felismerik húguk hangját, Mara megpróbálja elkerülni a szembesülést. Itt ismét Edgarral gondolhatunk a *Lear királyból*, aki halogatja vak apja előtt az amúgy kívánatos önleplezést. Brankovics berohan a török sátorba, találkozik leányával. Kettejük összeütközésének indulatosságát csak a két fivér szeretetteljes, védelmező közbeavatkozása enyhíti. A törökök győzelemre állnak, Brankovics megsebesül. Amit innen Egressy szigorúan kihagy, az már „csak” Campanus jelenléte és öngyilkossága. A két keresztény nemzet közötti közvetítő, a magyarok hírszerző szolgálója török fogságban szerepkör nélkül maradna. Vajon a törökök láncán vonszolt Campanusról eszébe juthatott a *Brankovics* szöveggönyvét rendezgető Egressynek saját tisztázatlan informatori múltja a török emigrációban?

A zárójelenet mindhárom szöveggönyvben megegyezik, de a tragédia végszavairól, azok későbbi változásairól még szót kell ejtenünk. Az 1856-os szöveggönyvek szerint a fejedelmüket gyászoló szerbek bizalomteli „Éljen Hunyadi! Éljenek a magyarok!” felkiáltása képviseli az előadás végét. Erkel 1874-es operalibrettója általánosabb érvényű

és egyben súlyosabb, vészterhesebb „tónussal” végződik: az utolsó szó sóhaj, Székely Jánosé, aki azt éneklé, hogy „Oh, szegény hazám!” Az 1874-es bajai szövegek könyv pedig szintén egy, az 1850-es évek „sebgyógyulások” tapasztalatain túl, megerősítő összegzéssel, és talán intó figyelmeztetéssel végződik; Székely: „Elhunyt a hős! de sírjára két testvéresült dicső nemzetnek könnyei fognak hullani.”

A történelmi tragédia kettőzött, „függetlenségi elbeszélismódja”

A *Nemzetmentők vagy megalkuvók? Kollaboránsok a magyar történelemben* című tanulmánykötetben Hermann Róbert a nemzetek, főként a kism nemzetek függetlenségi elbeszélismódjáról ír.⁵⁸ Hermann szerint a függetlenségi elbeszélismód a politikai önállóságukat elvesztett nemzetekre a legjellemzőbb, amely nemzetek legszívesebben e függetlenségük visszaszerzéséért folytatott harcban ábrázolják magukat, hősi, önfeláldozó pózban. Ez a nemzeti önarckép azonban egyoldalú, ha más önazonosságmodellel nem társul, merevvé, akár hamissá válhat. A hősiesség, illetve a bűnbakkeresés kényszere jellemezheti, ha más kérdésfeltevés, szempontok szerint nem képes értelmezni és kifejezni önmagát. Érdemes Hermann Róbert gondolatait alkalmaznunk Obernyik utolsó művének értelmezésében.

Obernyik *Brankovics Györgye* igazán drámába illő történelmi-politikai dilemmával foglalkozik. Az alapvető kérdésfeltevés az, hogy vajon két kism nemzet egy királyságon belül mit tehet a közös ellenséggel szemben. Obernyik nem egyetlen elbeszélismódot kínál fel közönségének, hanem töredezt és szétágazó értelmezéseket. Brankovics vajon a belső ellentmondásai, a kishitúsége miatt lesz hitszegő vagy külső kényszer hatására? Emberként behálózzák véletlenek, félreértések, családi kapcsolatok, indulatok és érzelmek. Fejedelemként még szorosabb helyzet foglya. A tragédia végkicsengése az alaptételre válaszol: a török szövetség a keresztény ország(ok) széthullását eredményezi. 1855-ben Obernyik nem gondolt Erdély „aranykorára”, a két hatalom alatti kényszerű, rövid ideig sikeres hintapolitikára. 1848–49 után a magyar tapasztalat az, hogy a kism nemzetek számára csak az összefogás eredményezhet (ett volna) győzelmet a közös ellenséggel szemben.

Persze Obernyik drámája nem ideális politikai „képlete”, nem „dicső” tanulsága révén izgalmas, hanem azért, mert a történelmi-nemzeti gyászban feloldozást nyújthatott, katarzishoz vezethetett. A közönség veszélytelenül átélhette az erősebb hatalom által szorongatott, lojalitását változtatni kényszerülő, sodródó kis nép(ek) tragédiáját, azonosulhatott vele (velük), kiengesztelődést remélt nemzeti közössége(k) számára. Ez sokat jelentett a Bach-korszakban, amikor a költők azt hitték, örökre el kell hallgatniuk, és a színigazgatók nem tudták, mit játsszanak, amiért a közönség vagy a rendőrség haragját magukra ne vonják.⁵⁹ Obernyik utolsó műve

⁵⁸ HERMANN Róbert, *Nemzetmentők vagy megalkuvók? = Nemzetmentők vagy megalkuvók? Kollaboránsok a magyar történelemben*, szerk. HERMANN Róbert, Kolozsvár, Komp-Press-Korunk, 2015, 7–9.

⁵⁹ Jókai Mórt idézi: TALLIÁN, *i. m.*, 2017.

a magyar történelmi dráma egyik különleges állomása, mert még a hagyományos „függetlenségi elbeszélésmód” szellemében fogant, de ugyanakkor határozottan kifele menekül ebből a beszédmódból.

Obernyik a szerb despota (és nem Hunyadi vagy Székely) alakjának központba állításával magyar és nem magyar, külső és belső nézőpontot váltogatva, kettőzött tükröt, dupla önreprezentációt nyújtott közönségének. Csak ez a töredezett egységű tragikus önarckép lehetett akkora hatással a magyar, majd a horvát és a szerb anyanyelvű közönségre is. Az eltérő nemzeti „hitrendszerektől” függetlenül, a politikai harcok szélcsendjében, Egressy Gábor Brankovics-alakításainak pesti és vidéki „megtisztító” (katartikus) sikertörténete 1856 és 1866 között, majd a további előadások a századfordulón túl országszerte a többnemzetiségű közönség rokoni egymásra találáshoz, a nemzetiségi feszült viszonyok egyféle kegyelmi, ünnepélyes nyugvópontjához vezetett. Brankovics György tragédiája a nagyhatalmaktól függő kismemzetek veszélyérzetét, egymásrautaltságát és a köztük kötendő szövetség eszményét villantotta fel – a közelmúlt tragikus értékvesztésének ellenpontjaként.

Igaz, hogy a kezdeti lelkes ünneplést a századforduló körül felváltotta egy bíráló távolságtartás, és a *Brankovics*-előadások hatására is, a szerb és horvát közönség már a nemzeti elszigetelődés politikai irányvonalát kezdte követni. Eközben a magyar *Brankovics*-előadáskritikában az egymással polemizáló drámaesztétikai fejtegetések a maguk módján hozzájárultak a magyar tragikumelmélet fejlődéséhez. Obernyik drámája élénk közösségformáló erővel hatott a közgondolkodásra, magyarok és nem magyarok eszmélkedésére.

Arra, hogy a *Brankovics* a politikai „függetlenségi iránydrámánál” finomabban hangolt, hogy több nézőpontot is érvényesít, lássunk egy részletet a dráma 3. felvonásának 3. jelenetéből. Ez a szövegrész az Egressy-féle megkurtított drámában is bántatlanul maradt:

GYÖRGY <Hah,> Vakmerők, hát <ki vagy> mi vagyok én itt? <Fejedelem, vagy csupán egyszerű polgár? mért ülök e székben? Mért rajtam e bíbor palást? mért vagyok hajdani császárok ivadéka? Más parancsol-e aljas rabsolgának? s tartozom-e mások kénye után gyalázatos esküszegést is elkövetni, Hahaha! hisz én ekkor vagyok csak, úgy é kezetekben? Festet báb vagyok vagy isten, mond meg: csakugyan ennyire süllyedtem volna 's nem szabad megtartani még szent törvényedet sem isten?> Rabszolgátok ül e székben, kire <kényetek> az esküszegést ráparancsolhatjátok? Festett báb, vak eszköz vagyok én kezetekben?

ELSŐ FŐEMBER Fejedelem, <mérsékelj magadat. Azért ne gyúljon föl ellenünk haragod.> mi kötelességben járunk.

GYÖRGY Ne gyúlj föl, ne gyúlj föl! (*megindult hangon*) Mindent föláldoztam értetek, <é' tartomány nyugalmáért,> szívem legszentebb zálogait adtam oda <- hatalmas kezeibe, 's most>, és ez a köszönet? ha <nem tekintitek is> a vén fejedelmet nem tekintitek, <- 's miért is -, én már gyöngült vénember vagyok – régibb tettem pedig elmultak, elmultak – legalább tekintenek kellett volna az apát,

a' szerencsétlen fejedelmet 's apát. Oh, gyermekeim, szeretett szülöttek!> kíméljétek bennem legalább a szerencsétlen apát.

MÁSODIK FŐEMBER <Ne gondolkodjál így, fejedelem. Mi igenis> Ó, fejedelem, mi méltányoljuk nagy <tetteidet> -lelkű tetteidet, 's nem feledkezünk régi fényes érdemedről sem.

GYÖRGY <Úgy é, úgy e?> Ez már helyes beszéd volt. (*felszáll székéről, feljűk megy*) Apák vagytok-e ti? Tudjátok-e, mit tesz az, a ház csillaga<i> idegen hatalom kezébe van<nak>, mely egy<szer egy> kis gyanúra irtóztatós bosszút vehet a szerencsétlen apán. <Ó,> én már most félek<. Félek, rettegek> gyermekeimért! – <ha a' szultán többet gyanítna a' valónál> Ha titkos árulók. Azért <kérlek titeket,> nem mint <a> fejedelem, de mint <az> apa kérlek benneteket, változtassátok <meg a' tanács hangulatát. menjetek vissza. Mondjátok el, a' mit itt hallottatok,> 's még többet, mindent, mit én most nem beszélhetek ki, – de szívemben forr, lángol és gyötör. Menjetek, változtassátok> meg a' tanács szándokát. Mert irtóztatós lenne, ha a' szultán csak <azt is> ennyit is meghallan<a>a, <a' mit a' fejedelem, a' boldogtalan apa kér.> felőlünk. 'S pedig körül vagyunk véve kémeivel. Nem azért van-e itt Cselebi, hogy bennünket szemmel tartson? Kérlek azért, hallgassatok e boldogtalan kívánattal. Ha ti <a' főemberek> mellettem lesztok, mellettem lesz a' nép is. Menjetek, menjetek.

ELSŐ FŐEMBER Mi mindent elfogunk követni, fejedelem. Távoznak. (*meghajtják magukat, 's el*)

GYÖRGY Hálátlanok, <százszor,> ezerszer hálátlanok. <Megkeserítettétek szívemet, megkeserítettétek!> Nem<, nem> foglak elhagyni gyermekeim! <Óh, ha> nem ha mindjárt ég 's föld ellenem eskü<d>szik is. <Látom, senki sem igaz barátom. Nem is kell.> Haggyatok el, mind. <Brankovics György önmaga is képes lesz jogait oltalmazni.> A' nép velem lesz. Az nem oly hálátlan, mint e büszke urak, kiket magam emeltem föl a' porból. A' nép enyém, <jól> azt tudom <azt>.

NÉP (*kívűl*): Éljenek a' magyarok! Halál a' pogányokra!

Ez a szöveghely⁶⁰ érzékletesen mutatja meg Obernyik szerzői és Egressy rendezői megfontolásait, illetve a dráma megírásának és színpadra állításának sajátos, eltérő szempontjait. A forradalmat, szabadságharcot és emigrációt megjárt Egressy átíratában Brankovics nemcsak fél gyermekeiért, hanem tudatában van, hogy semmilyen cselekvési szabadsága sincs, hiszen a fenyegető nagyhatalom kémei veszik körül. És szorongató helyzetből, talán szintén aktuálpolitikai célzattal, kirotálja a magyarok kémét.

Az összeütközés a fejedelem és a főurak tanácsa között fontos csomópontja a cselekménynek. Ez a jelenet az úgynevezett konzultációs dráma⁶¹ hagyományos tanácskozásjeleneteként is értékelhető, de Obernyiknél, bár sok hosszú, értekezésszerű megszólalásból építi a párbeszédet, mégsem a beszéd viszi előre a cselekményt, hanem a konfliktus. Tulajdonképpen a tanácskozás groteszk mása valósul meg itt:

⁶⁰ OSzK SzT NSzB 92/1-es jelzetű sűgőpéldány.

⁶¹ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*, Bp., L'Harmattan, 2019, 127.

az uralkodó a főurakkal ellentmondást nem tűrően, zsarolással élve közli, hogy a trónutódlással elfoglalt szövetséges magyarok távollétében békét kötött a törökkel, két fiát túsul adta a szultánnak, így akkora áldozatot hozott a békéért, hogy szembeszáll a tanács akaratával, és abban bízunk, hogy a népet maga mellé tudja állítani. Természetesen tévhitét azonnal megcáfolja a nép és a kínos helyzetet már csak szükségszerűen értelmező Campanus, akit azonban Egressy eltávolít a darabból.

Brankovics kapkodása és ingatagsága mögött nemcsak a kényes politikai helyzet áll, hanem a fejedelem emberi gyarlósága, éretlensége és téves valóságismerete is. Az apai és uralkodói szerepét végzetesen összetévesztő, impulzív Brankovics Lear királyhoz hasonlít. A tragédia alapkonfliktusa, több hőse, sok jelenete erős shakespeare-i hatásról árulkodik (*Coriolanus, Antonius és Kleopátra, Lear király*). Szeretett Euripidészéhez és Shakespeare-éhez hasonlóan, Obernyik az erény túlzásával bukó hősben, a tétova politikusban, a mértéktelenül szerető magánemberben, a makulátlan jellemben és az elvetemültben is meglátja az emberit, a romantikus látásmód alapján az átlagosban is a rendkívülit.

A címszereplő a történelem színpadán a török birodalom szorításában hol szövetséges, hol elárulója volt a sokszor ugyancsak lavírozni kényszerülő magyar hadvezetésnek és királyságnak. De ugyanakkor köztudott, hogy Hunyadi János is kötött titkos békeszerződést a törökkel. És miközben a pápa meghirdette a keresztény háborút a török ellen, éppen az itáliai hajósok szállították át fejenként egy aranyért az egész török hadsereget a tengeren, hogy hátba támadják a keresztény seregeket.

A dráma történelmi magva

A színpadi utasítás szerint a cselekmény az 1440-es években játszódik, helyszíne a magyar–szerb határ. Obernyik a drámai hatás érdekében kissé átformálta, összevonta és sűrítette a történelmi (alapvetően a várnai csata és a második rigómezei csata közötti, részben e két csatát megelőző, illetve követő) eseményeket.

Lássuk csak vázlatosan, hogy milyen történelmi tények tükröződnek Obernyik művében. Brankovics György a magyar királysággal, illetve a török birodalommal szövetségben és hadban is állt. A szerbek Nikápolynál (1396) még a törökök oldalán harcoltak; magyar–szerb szövetséget először Luxemburgi Zsigmond kötött, Brankovics nagybátyjával, Lazarevics Istvánnal. Nagybátyját Brankovics 1427-ben követte a kormányzásban. 1439-ben a törökök elfoglalták Szerbiát, Albert magyar király ugyanebben az évben meghalt. Brankovics ekkor magyarországi birtokaira menekült, és V. László pártjára állt, 1441-ben hűtlen lett, elvesztette, majd visszanyerte több birtokát, aztán kegyelmet kapott. 1442-ben Hunyadi János több ízben győzelmet aratott a török felett, erősödtek a törökellenes támadások Bizáncban és Albániában is. 1443 januárjában pápai bulla serkentette törökellenes harcra a keresztény seregeket. Az úgynevezett hosszú (vagy balkáni) hadjáratban (1443 októberétől) Brankovics és Hunyadi együtt harcoltak, a legtöbb csatában sikerült visszaszorítaniuk a törököket.

1444 tavaszán mégis a békéről tárgyaltak: március 6-án II. Murád szultán (egyik felesége, Mara Brankovics követet küldött apjához, és elkezdődtek a török–szerb béketárgyalások; április 24-én Ulászló levelében közölte a szultánnal, hogy kész tárgyalni a békéről. Murád százezer forintot és huszonötezer embert ígért a tízéves békéért cserébe. Brankovics Hunyadinak ígerte visszaszerzett birtokai egy részét. A drinápolyi békére augusztus 15-én a pápai követ, Giuliano Cesarini bíboros is megesküdött, miközben a kereszties hadjárat folytatását hivatott szervezni pápai rendeletre Magyarországon. A pápa lezáratta hajóival a Boszporusz-szorost, ám az olasz hajósok hajlandók voltak a törököt átszállítani Európába. Murád augusztus 22-én visszaszolgáltatta Brankovicsnak Szendrő várát és egész Észak-Szerbiát. A drinápolyi fegyverszünet rövidre sikerült, pápai sürgetésre szeptember végén Orsovánál gyülekeztek a magyar keresztiesek, a törökök pedig végig a magyar sereg hátában voltak. November 10-én a várnai csatában a törökök győztek, Ulászló elesett, nagy volt az emberveszteség, sok menekülő kereszties megfagyott a téli hidegben, otthon polgárháborús hangulat tört ki. A várnai veszteségek után Hunyadi János az albánok törökellenes vezérével, Kasztrióta Györggyel (Szkander béggel) szövetekezett. A „visszavágó”, a II. rigómezei csata (1448. október) mégis kudarccal végződött, mivel Brankovics elárulta a szultánnak Hunyadi készülődését, és mielőtt Szkander bég csapataival egyesülhetett volna a magyar sereg, a török támadásba lendült, ráadásul az oláhok a magyarok mellől átálltak a török oldalra. A menekülő Hunyadit Brankovics elfogta, és csak százezer arany térítette el attól, hogy kiadja a töröknek. A második rigómezei csatában sebesült és halt meg Székely János horvát–szlavón bán – Obernyik drámájában magyar vezér.

A szerb–magyar szövetség így alakult: 1451 nyarán Hunyadi elfoglalta Brankovics várait, majd Szendrőn békekötésre került sor közte és Brankovics között. Ugyanakkor Hunyadi László Szendrő várába ment túsznak, Brankovics pedig Czillei Erzsébetet (Czillei Ulrik és Brankovics unokáját) Hunyadi Mátyásnak ígerte majdani feleségül. 1451-ben meghalt II. Murád. Czillei Ulrik haláláért és Erzsébet unokája katolikus hitre térítése miatt 1455 végén Brankovics bosszút akart állni, csapdát állított Hunyadi János sógorának, Szilágyi Mihálynak és testvérének, Lászlónak. László belehalt sebesüléseibe. Nem biztos forrás szerint Szilágyi Mihály megtorolta fivére halálát, Kölpényen rajtaütött Brankovicson, és jobb kezének két ujját levágta. Az 1456-os nándorfehérvári diadalt Hunyadi János nem Brankovics segítségével vívta ki. Hunyadi a győztes csata után pestis áldozata lett (Zimonyban, 1456. augusztus 11-én, ekkor még nem volt ötvenéves), Brankovics pedig 1456. december 24-én szendrői várában hunyt el 79 évesen.

Szomorújátékból tragédia

Obernyik *Brankovicsa* az 1850-es években kialakuló magyar tragikumfelfogást képviseli, sőt a drámát érő színi bírálatok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a *Brankovics*-előadások körüli ítézi hullámverések éppen ezt a tragikumfelfogást árnyalták és

alakították. Obernyik utolsó drámáját illetően majdnem akkora vita bontakozott ki, mint korábban a *Bánk bán* körül. Brankovics György, mint Kemény Zsigmond Gyulai Pálja, a történelem és a társadalom kényszere ellen lázad, és a tragikus vétséget jó szándékból követi el. Egyrészt rosszul szövetkezik, bár békét akar, másrészt saját fiait dobja oda az ellenségnek. Mindkét döntése tragikus következményekkel jár. Kemény Zsigmonddal szólva, az „erény túlzása” hajtja a kikerülhetetlen bukás felé. Ezen gondolatot Kemény Zsigmond az elvesztett forradalom és szabadságharc után,⁶² Kossuth, Széchenyi és Görgei viszonylatában fogalmazza meg, hogy a forradalom tragikus kimenetelére plasztikus magyarázatot leljen: Kossuth túlzására jött Világos – írja, miközben Görgei személyét bűnbaknak teszi meg.

Érdeemes belátnunk, hogy a *Brankovics György* legszigorúbb színi kritikusi Kemény esztétizáló gyásmunkájához hasonlóan értelmezik az előadást.⁶³ Néhol közhelyek mögé bújnak, hogy a valóságot ne tekintsék vonatkoztatási alapnak. Egymást cáfolják, és néhol saját magukat is. A despota halála és a magyarok győzelme elnagyolt, a drámai hatás kibontására nincs esélyük a színpadon a szereplőknek, ahol két külön cselekmény fut – írja Greguss Ágost. Elismeri, hogy shakespeare-iek a jelenetek, de szerinte a szerzőnek mégis másképpen kellett volna megírnia darabját. És amit más-kor nem talált Egressy játékában, most dicséri a színész természetes játékmódját.⁶⁴

Rossz, befejezés nélküli darabban játszanak jól a színészek – jegyzi meg Salamon Ferenc, majd így folytatja: a főhősben nincs igazi tragikai elem, mert tragikumuma nem a jelleméből, hanem a körülményekből fakad. Pár sorral később azt állítja, hogy a szerb despota nem megfontolt uralkodó, jellemében összefolyik a fejedelem és az apa, vele szemben a két fiú sikerültebb tragikai hős, csak hogy nem fejlenek ki a darabban. Salamon a szerb és horvát kritikusok véleményét megelőlegezve mintegy kifogásolja, hogy Brankovics leánya, Mara „passzív jellem”, így nincs hatással a cselekményre, és hogy a fiúk megvakítása a döntő drámai mozzanat. Elismeri, hogy a család, illetve a dráma cselekményének szálai találkoznak a végső áldás- és átokjelenetben.⁶⁵

A megvakított fiúk esete nem valós – írja Gyulai Pál, hogy aztán nemsokára a világtalan nagyobb fiút, Brankovics Gerőt egyenesen a börtönben megvakult Wesselényi Miklóssal állítsa párhuzamba. A történelemmel vitázva, egyenesen átírná a dráma cselekményét. Így fantáziál: míg a magyarok harcolnak a törökkel, forradalom tör ki a szerbek között, és ez kényszeríti a despotát, hogy a magyarok oldalára álljon, a keresztény ügy mellé. Eközben veje, a szultán megvakítja túsul adott fiait, mire a szerb fejedelem ismét hitet szeg. A „dráma valósága más” Gyulai szerint, ezért Obernyik szultánja és Marája elhibázott jellemek, mert szerelmesek. Gyulai úgy írná át a darabot, hogy Brankovics maga gerjessze haragra a békét kötő szultánt, és a szerb nép csak akkor

⁶² KEMÉNY Zsigmond, *Forradalom után: Még egy szó forradalom után*, Bp., Franklin, 1908.

⁶³ RAKODCZAY, *i. m.*, 36–51.

⁶⁴ *Uo.*, 36–37.

⁶⁵ *Uo.*, 38–39.

engedjen fejedelmük törökellenes indulatának, amikor vakon jönnek a Brankovics fiúk. Rakodczay találóan és epésen kérdez rá Gyulai drámaátköltési ötleteire: vajon „a szerb perfidia közhelyére, a nép ingatagságára építené a drámát Gyulai?”⁶⁶

Tehát miközben az antik fátumnak, a drámai hatás kibontásának, a rút ábrázolásának és a szenvedés megjeleníthető mértékének kérdéseit vitatják a magyar kritikusok a *Brankovics* előadásai kapcsán, a színház jól betölti a maga közösségi közvetítő szerepét, gyász munkára, szembenézésre bírja a közönséget. A Petőfit fordító Dux Adolf valódi, lüktető életet lát a *Brankovics*-előadásban, a harmadik felvonás vakjeleneteit nagyon szépnek találja⁶⁷ persze, a negyedik felvonásból Egressy által kihúzott jeleneteket nem láthatta. Gyulai kezdeti bírálatának élességét idővel enyhíti, elismerve Egressy színészi és rendezői érdemeit, sőt valamilyen szerb nemzeti vonást is felfedezni vél játékában, szinte szerb akcentussal ejti a szavakat – állapítja meg.

A Népszínház alapítója, Molnár György, aki 1874-ben Erkel *Brankovics*-operabemutatójának lett a rendezője, 1857. szeptember 27-én Nagyváradon színházigazgatóként fogadta Egressyt.⁶⁸ Megcsodálta nagy példaképét, amint jól felépített stílusban játszotta Brankovicsot. Látta, hogyan tört ki a kétségbeesés rajta, amikor vak fiai érkezését jelenti az első, majd a második hírnök: „szélesen kitárt karokkal, hatalmasra düllesztett mellel támad, mint Zách Felicián. Haragszik, nyög, üvölt, ellágyul, elkeseredik.”⁶⁹ Molnár elismerte, hogy Egressy tudott fokozni, és ki tudta tartani a katarzist éppen oly sokáig, amennyire a darab kérte. Megfigyelte, hogy előbb teljes erővel szörnyű kiáltást hallatott, majd elfojtott lassú sikolyban fejezte ki a végső fájdalmat. Feje, mintha csak levágták volna, előbb mellére esett, és utána az egész alak, mint villámtól lesújtott tölgy, nesztelenül leesett. De amit Egressy meg tudott tenni, az Molnár Györgynek nem sikerült; így hát Molnár a maga számára összevonta a két megvakított fiú bejövételének jelenetét. Minden bírálói ítéletnél többet mond a (kisebb) színész őszintesége. Molnár a drámát is védelmébe vette. Úgy látta, hogy játékában Egressy az apai és fejedelmi szerepét összeegyeztetni nem tudó uralkodó válságát hangsúlyozta, és ez, a „külső” helyzet ellentmondásossága és a jellem „belső” hasadása a világirodalom legnagyobb tragédiáinak is alapképlete. Egy gaz Brankovicssal különben sem ment volna semmire a drámaíró – jegyezte meg. Egressy Gábor nélkül pedig, majd egy hasonlóan jó színész fogja feltámasztani Brankovics drámáját, vélte, egy olyan színész, aki a drámaköltő és a nemzet szolgája.⁷⁰

Míg 1812-ben Balogh István *Czerny György* című darabját, amely a magyar és a szerb nép összetartozásának érzését erősítette, a cenzor betilthatta, és a szöveggel könyvet elkobozhatta, addig a *Brankovics* előadásokon felszikkázó szerb–magyar

⁶⁶ *Uo.*, 40–42.

⁶⁷ *Uo.*, II, 27, 42–44.

⁶⁸ Egressy 1857-es szeptemberi nagyváradai vendégszerepléseiről lásd Egressy családi levelezését: „*Irjátok a mi tollatokra jön*” ..., *i. m.*, II, 754.

⁶⁹ RAKODCZAY, *i. m.*, 48–49.

⁷⁰ *Uo.*

közeledést 1860-ban már nem lehetett elfojtani. Ekkoriban fordították szerbre Arany János *Toldiját*, és a *Letopis* tudományos szerb folyóiratban Joan Subotic (már 1850-ben) cikket és dokumentumokat közölt Brankovics és Hunyadi János kapcsolatáról. 1859-ben, három évvel Obernyik *Brankovics*ának bemutatója után, Jakov Ignjatovic Durad regényt írt Brankovicsról. Nem véletlen tehát, hogy 1860. január 16-án a Nemzeti Színház *Brankovics*-előadását együtt éljenezte a magyar és a szerb ifjúság. „Éljen a szerb! Zsivio a magyar!” – visszhangzott a dráma zárszava a színházban és az utcákon, és két nemzet trikolór szalagja díszelgett az Egressy Gábort ünneplő virágkoszorúkon. Kozma Vazul pesti nyomdájában Laza Kostic Egressyt üdvözlő versét két nyelven (Tóth Kálmán fordításában) nyomtatták ki; a vers példányait a rendőrség ugyan elkobozta és betiltotta, a „dült kebleknek” mégis „az egyetértés angyala” üzent.⁷¹

Reszler István társulata 1860 nyarán hat hétig vendégeskedett Zágráiban, a magyar előadások nyomán *Brankovics* horvát fordítása 1861 decemberére készült el Spiro Dimitrovic Kataranin által. 1862-ben Nagybecskerek, Pancsova, Zimony és Belgrád fogadta a magyar *Brankovics*-előadást; Belgrádot az előadás alatt is ágyúzta a török. A dráma szerb bemutatójára Aradon került sor 1865 augusztusában, ahol Jovan Dordejovic, az Újvidéki Szerb Nemzeti Színház igazgatója két hét alatt fordította le a szöveget. 1869-ben a belgrádi Nemzeti Színház megnyitóján éppen Obernyik *Brankovics*át adták szerb fordításban, egy verses prolóógus (Milorad Popvic Sapcanintól) és egy ünnepi nyitány (Dragutin Res kompozíciója) dicsérte a művet, amelynek elkezdődött a honosítása, majd hirtelen annak nyers felülbírálása is. Mindenesetre, a szerb fordítást Boszniában, majd Amerikában is játszották, a magyar *Brankovics* pedig sikerrel járta a vidéket.

Csakhogy „az egyetértés angyala”, a veszélyérzetről szóló dráma hangja sajnos már nem ért el a politika színterére. A krími háború után megtörtént Bosznia okkupációja, és Európa népei lassan sodródtak az első világháború felé.

Összegzés

A *Brankovics* György ősbemutatójának mindhárom szöveggönyvében egyformán ott áll mottóul Petőfi Sándor *Az utósó ember* című versének három sora:

Igen, behunyvák a szemek mind,
Mellyekben egykor szerelemnek
S gyűlölségnek szikrája lángolt⁷²

Petőfinek ez a verse igazán illett a dráma komor tónusához és a kolerával küzdő szerző állapotához. Ahogyan Gyulai Pál írta 1855-ben, a „valódi költészet” „kibékít

⁷¹ Idézetek Laza Kostic verséből. A verset közli: JUHÁSZ, *i. m.*, 33–34.

⁷² A verset lásd: PETŐFI Sándor *összes költeményei (1845. augusztus – 1846)*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003 (Petőfi Sándor Összes Művei, 4), 50–51. A jegyzetek: 332–334.

bennünket az élet meghasonlásaival”.⁷³ Obernyik utolsó művében kora és kortársai megrendülten kétségbeesett válságállapotára keresett kiengesztelést. A szerelem és a gyűlölet egyént, nemzetet és nemzeteket összefűző hatalmát fejezte ki. A Bach-korszak sötétjében felidézte a reformkor nemzeti-szellemi-erkölcsi pezsgését, hogy ennek hatására az egymást többnyire sajnós csak kizáró nemzeti elbeszélismódok a színpadon (lehetőleg csak a színpadon) ütközzenek meg egymással. Drámájának Egressy Gábor rendezői-színészi műhelyében lezajlott érdekes alakváltozásait, hatás-történetét, utóéletének fordulatait a szerző már nem követhette. A *Brankovics György* szövegkönyvei, sorsukkal, alakváltozásaikkal a színpadra szánt művek képlékenységének és a színházi alkotások közösségi jellegének jegyeit viselik magukon. Örvedetes, hogy a legelső szövegkönyv és sok új összefüggés birtokába juthattunk. Most, hogy már ismerjük a hátrahagyott dráma eredeti szerzői szövegét, közelebb juthatunk Obernyik Károly és Egressy Gábor műhelytitkaihoz.

---

⁷³ Gyulai Pál *Szépirodalmi szemléjéből* idézi: DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikai öröksége*, Bp., Argumentum, 1992, 222.